

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het recht van initiatief van de Staten-Generaal

Borstlap, H.

Citation

Borstlap, H. (1972). Het recht van initiatief van de Staten-Generaal. *Acta Politica*, 7: 1972(4), 405-444.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449303>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449303>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

ACTA

TIJDSCHRIFT VOOR POLITICOLOGIE

POLITICA

REDACTIE

Drs. D. Boonstra, Drs. L. P. J. de Bruyn, Drs. R. P. van den Helm, Drs. B. J. S. Hoetjes, Dr. J. van Putten (secretaris), Dr. J. K. De Vree.

Dit tijdschrift wordt uitgegeven onder auspiciën van de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek op gezag van haar commissie voor de publikatie, bestaande uit Prof. Dr. H. Daalder, Prof. H. Daudt, Prof. Dr. A. Hoogerwerf, Prof. Dr. G. Kuijpers.

BIJDRAGEN

en andere mededelingen voor de redactie zende men aan de redactie-secretaris, Dr. J. van Putten, p.a. Sociaalwetenschappelijk Instituut van de Vrije Universiteit, Koningslaan 31, Amsterdam-Z., (020-718543).
De kopij dient persklaar te worden ingezonden, in drievoud en in machineschrift.

BOEKEN TER RECENSIE

en boekbesprekingen zende men aan de boekenredacteur, Drs. B. J. S. Hoetjes, Instituut voor Wetenschap der Politiek, O.Z. Voorburgwal 187, Amsterdam. Terugging van ongevraagde recensie-exemplaren kan niet plaats vinden.

ADMINISTRATIE

Voor abonnementen en advertenties richt men zich tot de uitgevers J. A. Boom en Zoon, Hoofdstraat 87, Meppel, tel. 05220—51341. Postrekening 1875577.

Acta Politica verschijnt driemaandelijks. De abonnementsprijs bedraagt f 28,50 voor Nederland en België, voor het buitenland f 33,— (voor instellingen resp. f 42,— en f 47,—); een studentenabonnement kost f 18,—, resp. f 22,50 (maximaal gedurende zeven achtereenvolgende jaren).

Advertentietarieven: 1/1 pagina f 240,—; 1/2 pagina f 145,—; 2/3 pagina f 190,—; 1/3 pagina f 100,—. Bewijsnummers worden à f 2,— berekend.

Indien men het abonnementsgeld gireert voor een ander gelieve men op het girostrookje duidelijk naam en adres van de abonnee te vermelden, ter vermindering van dubbele incasso.

Het recht van initiatief van de Staten-Generaal

door H. Borstlap

Inleiding

De aktualiteit van het recht van initiatief¹ laat zich na het kabinet-De Jong eenvoudig aantonen: 26 voorstellen zijn in deze periode ingediend, waarvan 22 in de laatste twee zittingsjaren. Daarmee is het kabinet-De Jong de meest geplaagde regering sinds 1814, toen het recht van initiatief in de Grondwet werd vastgelegd. Dat is natuurlijk wel een beetje een triest rekord: geen regering zal het prettig vinden, wanneer kamerleden haar zoveel werk uit handen nemen.

Het was voor ons aanleiding nadere studie te maken van het recht van initiatief, waarvan wij in dit artikel verslag willen doen:

- I een aantekening over de historie en procedure van het recht van initiatief;
- II een overzicht van de literatuur over de functie van het recht van initiatief;
- III een weergave van de resultaten van een door ons gehouden onderzoek naar de initiatiefvoorstellen, die tussen april 1888 en april 1971 zijn ingediend;
- IV tenslotte zijn opgenomen een lijst van de 132 voorstellen, die in deze periode zijn ingediend en enkele tabellen en diagrammen.

I Historie en procedure van het recht van initiatief

1, *Enkele historische aantekeningen*²

Regering en volksvertegenwoordiging kregen met de Grondwet van 1814 voor het eerst tegelijk het recht om 'voordragten' te doen. Daaraan is een tamelijk enerverende periode voorafgegaan, waarin beurtelings het recht van initiatief werd verleend aan het Uitvoerend Bewind en aan het vertegenwoordigend lichaam. De leer van de scheiding der machten stond in die dagen nog hoog aangeschreven: organen en functies werden strikt gescheiden gehouden. De invoering van het tweekamerstelsel in 1815 gaf enige problemen met betrekking tot de procedure, die de volksvertegenwoordiging als geheel ten aanzien van het recht van initiatief in acht zou nemen. 'Wij hadden geen behoefte, een ons door de Belgen opgedrongen Eerste Kamer uitgebreide bevoegdheden te geven' schrijft J. Salomonson.

Bovendien was met heel redelijke argumenten te verdedigen, dat de Eerste Kamer minder geschikt was om met dit recht van initiatief dezelfde rechten

¹ Met het recht van initiatief doelen wij op het recht, dat volgens art. 126 van de Grondwet aan de Staten-Generaal is toegekend en in de art. 127, 128 en 130 nader is uitgewerkt. Behalve de regering beschikken verder ook de gevolmachtigde ministers van Suriname en de Nederlandse Antillen over het recht van initiatief (art. 15, 3e lid *Statuut*), en de Raad van State wanneer er in het regentschap voorzien moet worden (art. 46 Grondwet).

² Zie J. Salomonson, *Initiatief inzake Wetgeving*, 1893, en L. de Hartog, *Het recht van initiatief*, in *Bijdragen tot de kennis van het Staats, Provinciaal en Gemeente Bestuur in Nederland*, 19e deel, nieuwe serie, zesde deel, 1875.

te krijgen als de Tweede Kamer; allereerst vanwege de wijze waarop de kamer werd samengesteld (benoemd door de Koning uit de 'aanzienlijksten' van het land) en voorts werd in die tijd nog uitsluitend achter gesloten deuren vergaderd.

Dit alles verklaart de grondwetswijziging van 1815, waarbij wel de gehele Staten-Generaal het recht van initiatief kregen, maar alleen de Tweede Kamer het recht, de voordracht op te stellen.³

In 1848 waren deze punten ten nadele van de Eerste Kamer niet meer aktueel. Er is bij die grondwetsherziening wel voorgesteld, nu ook aan de Eerste Kamer het recht van voordracht te geven, maar de regering was inmiddels van oordeel, dat de Eerste Kamer 'meer bestemd was om het kwade te voorkomen, dan het goede te stichten'.

Dit punt is na de Proeve van een nieuwe Grondwet weer aktueel. Op blz. 131 wordt daar n.l. gesteld, dat de Eerste Kamer wel het recht van voordracht behoort te hebben, omdat 'vanuit de bijzondere taak van deze kamer, ideeën naar voren kunnen komen, die naar het oordeel van dit kollege hun neerslag zouden moeten krijgen in de wetgeving'⁴.

Intussen moeten wij vaststellen, dat de periode tot 1848 in zekere zin een ideale was voor het recht van initiatief. De Tweede Kamer miste immers toen nog het recht van amendement. Toch is volgens de gegevens van Salomonson slechts 14 maal in deze periode van het recht van initiatief gebruik gemaakt, waarvan drie keer met sukses. De verhouding van beide kamers tot koning Willem I zal daartoe wel hebben bijgedragen.

Tenslotte: tussen 1848 en 1871 kende het Reglement van Orde van de Tweede Kamer de 'prise en considération'; dat betekende, dat van elk initiatiefvoorstel eerst nagegaan werd, of het wel 'onderwerp van nader onderzoek kan uitmaken'. Dit werd gedaan in 't belang van de voorsteller en van de kamer, in het geval dat een voorstel minder weldoordacht zal zijn of als ontijdig beschouwd moet worden'. Er is in die dagen uitvoerig gesproken over de mogelijke strijdigheid van deze 'prise en considération' met de grondwetsbepaling, dat de kamer de voorstellen uit haar midden voortgekomen op gelijke wijze overweegt als is bepaald ten aanzien van de voorstellen van de koning'.

2, De procedure van een initiatiefvoorstel

(a) *Het aanhangig maken.* Op twee manieren kan volgens art. 96 en 97 van het Reglement van Orde van de Tweede Kamer een initiatiefvoorstel aanhangig worden gemaakt: de kamer kan een commissie van vijf leden opdragen,

³ Zie art. 127 Grondwet.

⁴ Daar wordt ook wel anders over gedacht: D. Simons, *Regering en parlement in de Proeve*, *Nederlands Juristenblad*, 24 september 1966, vanaf blz. 797.

na te gaan of er aanleiding is een voorstel in te dienen, óf een lid van de kamer (of enkele leden) bericht de voorzitter schriftelijk van zijn plan met een voorstel te komen. De eerste methode is weinig en zonder sukses toegepast; de tweede is wel veel gebruikt. De voorsteller wordt dan als het ware minister: hij schrijft de memories van toelichting en van antwoord, met eventuele nota's van wijzigingen. Tijdens de openbare behandeling zit de voorsteller achter de regeringstafel.

Voor alle duidelijkheid: wij spreken in dit stadium van voorbereiding al van initiatiefvoorstel, hoewel er strikt genomen pas een voorstel van de Staten-Generaal is, nadat ook de Eerste Kamer het ontwerp heeft aanvaard.

F. J. F. M. Duynstee heeft erop gewezen, dat we met drie stadia in de voorbereiding te maken hebben: een concept-voorstel van één of meer leden van de Tweede Kamer, de voordracht van de Tweede aan de Eerste Kamer en tenslotte het eigenlijke initiatiefvoorstel van wet van de Staten-Generaal aan de Koning.⁵

Nadat de Tweede Kamer een initiatiefvoorstel heeft aanvaard, wijst de kamer-voorzitter de voorsteller aan om de voordracht in de Eerste Kamer te verdedigen. Dat kan overigens pas sinds 1887. Daarvóór werd het voorstel in de Eerste Kamer min of meer aan zijn lot overgelaten en dat zal de overlevingskansen ervan in het algemeen niet bevorderd hebben.

Nadat de Eerste Kamer de voordracht heeft aanvaard, zendt zij het initiatiefvoorstel van wet aan de Koning met het verzoek erin te bewilligen. De Tweede Kamer krijgt daarvan bericht; dat krijgt zij ook wanneer de Eerste Kamer de voordracht verwerpt (art. 128 Grondwet).

(b) *Houding van de regering tijdens de parlementaire behandeling.* Het is voor de regering dikwijls niet gemakkelijk haar houding te bepalen tijdens de openbare behandeling van initiatiefvoorstellen. Wij lezen bij vele auteurs, dat de regering zich niet in de debatten mengt 'opdat zij zich de volle vrijheid van het eindoordeel kan voorbehouden', maar wij moeten ons afvragen of deze theorie wel overeenkomt met de parlementaire praktijk.

P. J. Oud⁶ is van oordeel, dat niets een minister kan beletten aan de openbare behandeling van een voorstel deel te nemen; hij heeft immers in beide kamers zitting met een adviserende stem.

Er zijn wel enige voorbeelden bekend van de moeilijke positie van de regering. Minister J. Donner (ar) van justitie ondervond bijvoorbeeld veel kritiek van binnen en buiten het parlement, toen hij zich bereid verklaarde aan de

⁵ F. J. F. M. Duynstee, *Het recht van initiatief van de volksvertegenwoordiging*, artikel in *De Tijd-Maasbode*, 10 juli 1962;

⁶ P. J. Oud, *Het Constitutionele Recht van het Koninkrijk der Nederlanden*, deel II, 2e druk 1970, blz. 142.

diskussies over het ontwerp-Crisispachtwet van Ebels in 1932 (zie no. 87 van de chronologische lijst) deel te nemen 'zodra er punten aan de orde zouden komen, die mij hypothetisch gesproken van betekenis lijken voor de kansen van het wetsvoorstel'.⁷

De regering heeft ook wel eens een uitgesproken standpunt ingenomen, zoals de ministers Havelaar (ar) bij het voorstel-Reekers (rk) over de kuitvisserij (no. 6) en Cort v. d. Linden (lib.) bij een ontwerp-Harte van Tecklenburg (r.k.) over een wijziging van het wetboek van Strafvordering (no. 19). Minister Havelaar rekende het tot zijn taak 'in het bijzonder het standpunt te bepalen, dat de regering tegenover dit ontwerp inneemt' En ook: 'Het is daarom, dat ik gemeend heb geen bezwaar te mogen maken tegen het voorstel door de heer Reekers ingediend'. Minister Cort v. d. Linden (kabinet-Pierson) wilde enkele opmerkingen maken, maar zich tevens heel nadrukkelijk alle vrijheid voorbehouden, om zijn eindoordeel te bepalen. Toch sprak hij duidelijke taal toen hij opmerkte, dat 'dit voorstel alleen om zeer overwegende redenen de totstandkoming zal mogen worden belet'.

Een enkele keer laat de regering weten, dat van haar kant geen wetsontwerp in een bepaalde zaak is te verwachten; financiële overwegingen kunnen de aanleiding daarvoor zijn, zoals bij het voorstel-Marchant over de onderwijzers-salarissen (no. 38), of tijdgebrek (voorstel-Romme in 1948, no. 100). Dit hoeft overigens niet te betekenen, dat deze kabinetten initiatiefvoorstellen over de omstreden kwesties niet ter bekrachtiging zullen voordragen. Dat blijkt wel uit de afloop van het voorstel-Romme. Een ander voorbeeld is de aanvulling van de Invaliditeitswet van Sannes (no. 59). De regering had verklaard geen initiatief te zullen nemen, op grond waarvan vele kamerleden de verwachting uitspraken, dat de regering dan ook niet een door beide kamers aanvaard initiatiefvoorstel met haar verantwoordelijkheid zou dekken. De indiener bestreed deze opvatting in de memorie van antwoord en hij kreeg gelijk: zijn voorstel werd wet.

Aan de andere kant is het ook niet uitgesloten, dat de regering een voorstel niet ter bekrachtiging voordraagt, wanneer zijzelf niet bereid is het voorstel in te dienen; dat blijkt uit de afloop van de voorstellen van Marchant over de onderwijzers-salarissen en van Zijlstra over de leerlingenschaal.

Kamerleden kunnen erg gevoelig zijn voor afwijzende mededelingen van de regering over initiatiefvoorstellen. Het gebeurt wel, dat zij zich erdoor laten afschrikken, hun steun aan een voorstel te geven. De ch-afgevaardigde Tilanus bijvoorbeeld stemde tegen het voorstel-Zijlstra (ar) tot verlaging van de leerlingenschaal in 1927 (no. 76), omdat er z.i. een zeer geringe kans was, dat de regering dit voorstel met haar verantwoordelijkheid zou dekken. Hij heeft

⁷ F. J. Duparc, Sanctie van Initiatiefvoorstellen, in *R. M. Themis*, 1948, blz. 462.

uiteindelijk gelijk gekregen, maar wij mogen ons wel afvragen of zijn opvatting een juiste is. Wij zijn van mening, dat Marchant veel juister de functie van het recht van initiatief formuleert in zijn memorie van antwoord bij zijn voorstel over de onderwijzers-salarissen: 'Het bij de Grondwet aan de Staten-Generaal toegekende recht van initiatief zou waarde missen, indien alleen dan daarvan gebruik zou worden gemaakt, wanneer vooraf vaststond, dat het in te dienen voorstel welwillend zou worden ontvangen'.

Meer dan eens hebben kamerleden initiatiefvoorstellen betwist op wat genoemd wordt 'konstitutionele gronden': het past niet op bepaalde terreinen voorstellen in te dienen, zo luidt de redenering. Wij vonden deze argumenten bij voorstellen op het gebied van de onderwijzers-salarissen (voorstel-Marchant, no. 38), belastingvoorstellen (voorstel-Bos, no. 36, en het voorstel-De Geer, no. 47), het vrouwenkiesrecht (voorstel-Marchant, no. 42) en het vaststellen van het contingent dienstplichtigen (voorstel-Bomans, no. 49). Ook is wel opgemerkt, dat het zeer onfatsoenlijk is een initiatiefvoorstel in te dienen als lid van een regeringsfractie (voorstel-Bahlman, no. 4).

(c) *Houding regering na de parlementaire behandeling: de koninklijke bekrachtiging.* Er is enige literatuur beschikbaar over de vraag, of het verlenen van sanktie aan een door beide kamers aanvaard initiatiefvoorstel een staatsrechtelijke norm is. M.a.w.: wordt een rechtsregel geschonden, wanneer een voorstel niet wordt bekrachtigd, zoals is voorgevallen met de voorstellen Marchant in 1917 en Zijlstra in 1928?

C. W. van der Pot⁸ komt op staatsrechtelijke gronden tot een negatief antwoord; F. J. Duparc formuleert dezelfde konklusie op grond van verzameld feiten-materiaal.⁹

Van der Pot is van oordeel dat bij het niet verlenen van de sanktie niets is gebleken van het schenden van een rechtsregel. Er is dan ook, volgens Van der Pot, nog alle reden voor het grondwetsartikel 80 2e lid: Hij (de Koning) heeft het recht de door de Staten-Generaal aangenomen wetsontwerpen al of niet goed te keuren. Duparc konkludeert, dat de regering niet onverschillig stond tegenover de onder haar verantwoordelijkheid gesanktioneerde voorstellen; bovendien heeft zij t.a.v. geen enkel voorstel tegen haar zin in positief geadviseerd.

In dit verband is het van belang na te gaan, welke motieven de regering naar

⁸ C. W. van der Pot, *De Verdeeling der Staatstaak*, inaugurele rede, Leiden 1921. Hij wijst erop, dat het sanktierecht zijn betekenis, zo het die al heeft, ontleent aan zijn aanwending bij initiatiefvoorstellen. Wanneer n.l. voorstellen van de regering als gevolg van amendering zo worden gewijzigd, dat de regering deze niet meer voor haar verantwoording wil nemen, dan kan zij deze altijd intrekken voor de eindstemming in de Eerste Kamer is gehouden (art. 125, *Grondwet*).

⁹ F. J. Duparc, t.a.p., blz. 465.

voren bracht bij de twee voorstellen, die niet ter bekrachtiging zijn voorgedragen.

Het voorstel-Marchant (no. 38) betreffende de onderwijzersalarissen, werd in beide kamers met ruime meerderheid aangenomen. De regering hield het daarop 'in overweging'. Zelf diende ze een voorstel in, dat op enkele minder belangrijke punten afweek van het aangenomen voorstel-Marchant.

Vele leden van de Tweede Kamer spraken er hun afkeuring over uit; men achtte na het gebleken meningsverschil tussen regering en parlement kamerontbinding of ter beschikking stellen van de portefeuilles beter.

Cort v. d. Linden was van mening, dat de Staten-Generaal 'de richting behoren aan te geven, waarin het staatsbestuur zich zal bewegen. Maar dit sluit niet in, dat de regering aan iedere uitspraak van de kamer gebonden zij en dat zij geen vrijheid zou hebben t.a.v. de methode waarop zij de oplossing van bepaalde vraagstukken zal willen voordragen'.

Het voorstel-Zijlstra (no. 76) werd op dezelfde wijze ter zijde geschoven door een regeringsvoorstel.

Het valt op, dat het parlement dit alles zomaar over zich heen heeft laten gaan; deze handelwijze van de ministeries Cort v. d. Linden en De Geer kan naar onze overtuiging geen goed parlementair gebruik zijn. Ons lijkt het standpunt van minister Van der Kaay (van justitie in het kabinet-Pierson) veel juist: 'Het geldt niet eene regeling te ontwerpen, maar eene ontworpen regeling al of niet te aanvaarden. Buiten beschouwing behoort alzoo te blijven de vraag, of er wellicht een beter stelsel van hervorming denkbaar ware. Ik ben ook van gevoelen, dat eene na rijp beraad gevallen beslissing bij beide kamers der Staten-Generaal alleen dan niet behoort te worden ingewilligd, indien zij door Uwe Majesteit in strijd wordt geacht met het algemeen belang of een toestand in het leven zou roepen ontwijfelbaar minder deugdelijk dan de bestaande'.¹⁰

(d) *Toerusting van kamerleden.* Een groot probleem voor kamerleden, die een initiatiefvoorstel willen indienen, is vaak het gebrek aan voldoende feitelijke gegevens. De laatste jaren maken initiatiefnemers soms melding van de hulp, die zij bij de voorbereiding van hun voorstel van ministeries kregen, maar de mogelijkheden daartoe zijn nog lang niet optimaal aanwezig.

Het BP-kamerlid N. Verlaan informeerde bij zijn initiatiefvoorstel over wijziging van de Successiewet (no. 109) naar de mogelijkheid om zich door ambtenaren te laten bijstaan tijdens de verdediging van zijn voorstel in beide kamers. Ministers kunnen dat ook, stelde Verlaan vast, ingevolge art. 104 van de Grondwet.

Kamervoorzitter Van Thiel verklaarde op 29 oktober 1968, dat de heer Ver-

¹⁰ F. J. Duparc, t.a.p., blz. 448.

laan wel ambtenaren tot de vergadering mag toelaten, maar dat deze niet het woord mogen voeren, omdat zij niet onder de in art. 107 van de Grondwet genoemde personen vallen, die niet gerechtelijk vervolgbaar zijn voor hetgeen zij in de vergadering zeggen. J. W. F. X. de Rijk vraagt zich in het Nederlands Juristenblad van mei 1969 af, of hier geen sprake is van een leemte in onze Grondwet, die dringend om opvulling vraagt.

Iets anders suggereert W. Albeda¹¹. Hij vindt dat het mogelijk moet zijn, dat het parlement toegang krijgt tot de grote apparaten, die ook ter beschikking staan van de regering. Het moet bijvoorbeeld kunnen, stelt hij, dat een politieke partij aan het Centraal Planbureau een alternatief plan vraagt, of aan de studiedienst van het ministerie van Financiën een alternatieve begroting.¹² Hoe liggen de kansen van het voorstel-Albeda? Of anders gezegd: kan een kamerlid de hulp inroepen van de adviesorganen, waarover de regering beschikt?

De Raad van State komt er alleen maar aan te pas na afloop van de parlementaire behandeling van initiatiefvoorstellen. De Proeve stelt, dat de wetgever de Staten-Generaal vrij moet laten om zelf het advies aan de Raad te vragen.¹³ Een groot voordeel hiervan zou zijn, dat er voor de regering dan ook formeel geen enkele belemmering meer zou zijn, om uitgebreid aan de beraadslagingen over initiatiefvoorstellen deel te nemen. Maar er zitten volgens J. G. Steenbeek¹⁴ ook nadelen aan deze suggestie van de Proeve. Steenbeek is bang, dat het advies van de Raad van State wordt betrokken in politieke discussies, waardoor de eigenlijke functie van de Raad (het vertrouwelijk adviseren van de regering) zou vervallen. Een advies aan de Staten-Generaal zal immers altijd openbaar zijn.

In dit verband is overigens niet alleen de positie van de Raad van State in het geding, maar bijvoorbeeld ook die van de S.E.R. Wij hebben hierover niets in de literatuur kunnen vinden. Wel is deze kwestie ter sprake gekomen in de Eerste en Tweede Kamer bij de behandeling van het voorstel-Boot (no. 113). Van de zijde van de ARP-fractie in de Tweede Kamer was gevraagd, waar-

¹¹ W. Albeda, Macht en onmacht van het parlement, *AR-Staatkunde*, april 1971.

¹² Het is overigens niet mogelijk een alternatieve begroting in de vorm van een initiatiefvoorstel van wet aanhangig te maken, omdat art. 134 van de Grondwet alleen aan de Koning het recht geeft *algemene* begrotingswetten in te dienen. Dat geldt ook voor voorstellen betreffende het benoemen van een troonopvolger (art. 18 *Grondwet*) en voorstellen waarbij ridderorden worden ingesteld (art. 75 *Grondwet*). Een kamerlid kan dus wel aanvullende begrotingen indienen.

¹³ *Proeve van een nieuwe Grondwet*, Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1966, blz. 115.

¹⁴ J. G. Steenbeek, De regering en de hoge colleges van staat in de Proeve, *R.M. Themis*, 1967, blz. 475 en 476.

om bij een zo belangrijk voorstel geen advies was gevraagd aan de SER. Weinig overtuigend hadden de initiatiefnemers daarop geantwoord, dat het beter is van een adviesaanvraag af te zien, wanneer twijfels bestaan over de mogelijkheid daarvan. In de Eerste Kamer stelde W. F. de Gaay Fortman dat het altijd voor kamerleden mogelijk moet zijn deze kolleges advies te vragen, zonder dat de mogelijkheden daartoe wettelijk zijn vastgelegd. Minister B. Roolvink stemde daarmee in.

Inmiddels zijn andere voorbeelden beschikbaar. Het KVP-kamerlid Westerterp vroeg bij zijn voorstel over de direkte verkiezing van de afgevaardigden naar het Europese Parlement (no. 120) via minister H. J. Beernink van Binnenlandse Zaken het advies aan de Kiesraad. Mej. Haars (ch) deed hetzelfde met haar voorstel over verruiming van de mogelijkheid bij volmacht te stemmen (no. 123). Beide kregen het verlangde advies van de Kiesraad, mej. Haars bovendien dat van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

Des te opmerkelijker is het, dat A. Vondeling (soc.) geen advies kreeg over zijn voorstel tot wijziging van de wet Uitgaven Publiekrechtelijke Lichamen (no. 119) van de Nederlandse Bank, de Raad voor de Gemeentefinanciën, de Centrale Beleggingsraad en de SER. Wij moeten konkluderen, dat een kamerlid ter voorbereiding van zijn initiatiefvoorstel alleen adviezen krijgt van de regeringsadviesorganen, wanneer hij dat via de betrokken minister aanvraagt.

II Funktioneren van het recht van initiatief

Wanneer we ervan uitgaan, dat het recht van initiatief één van de middelen is, waarover kamerleden beschikken, dan is het van belang na te gaan, in welke omstandigheden zij van dit recht gebruik zullen maken en wanneer niet. Waarom kiest de parlementariër op een bepaald moment niet voor het recht van amendement? Of waarom stelt hij niet een vraag?

In III gaan wij hierop in, wanneer wij verslag doen van een onderzoek, dat is ingesteld naar de ingediende initiatiefvoorstellen. Hier wordt ingegaan op enkele theorieën die in de literatuur zijn te vinden over functie en aanleiding van initiatiefvoorstellen.

Eerst nog het volgende. Wanneer het gaat over het functioneren van het recht van initiatief, dan moeten wij ook nagaan welke taak het parlement zich stelt. In dat kader immers zal het recht van initiatief gebruikt worden. Wij volstaan in dit verband met een verwijzing naar de literatuur, die Hoogerwerf heeft samengevat: 'Het beeld, dat uit de literatuur oprijst komt erop neer, dat parlementsleden zowel van de oppositie als van regeringspartijen, meer en meer geneigd zijn de hoofdlijnen van het gevoerde beleid als axioma te aanvaarden. Het formuleren van politieke problemen en alternatieve oplossingen laat het parlement meer en meer aan deskundig geachte ambtenaren, funktionarissen van belangengroepen en leden van adviesorganen

over. Voor zover een parlements lid alternatieven ontwikkelt, betreffen dit vaak amendementen op ondergeschikte punten'.¹⁵ G. Kuypers schrijft: '... Een en ander betekent, dat het parlement als medewetgevend orgaan in menig beleidsvormingsproces zo laat wordt betrokken, dat het die naam nauwelijks meer verdient'.¹⁶ H. Th. J. F. van Maarseveen konstateert: 'Het parlement wijzigt gedane voorstellen, weigert soms ook het fiat, maar het zwaartepunt van de wetgeving, of dat nu het initiëren, voorbereiden of voorstellen betreft heeft nimmer bij het parlement gelegen'.¹⁷

1, Het recht van initiatief als de regering stilzit

P. J. Oud schrijft: 'De initiatiefnemer ontleent zijn recht van bestaan aan het stilzitten van de regering. Een initiatiefvoorstel draagt dus al spoedig het karakter van kritiek op het regeringsbeleid'. En ook: 'Het recht van initiatief is wel eens de scherpste motie van afkeuring genoemd; een kamermeerderheid, die een kabinet steunt, zal spoedig geneigd zijn de regering de kritiek van een initiatiefvoorstel te besparen. Dit is er de oorzaak van, dat de meeste initiatiefvoorstellen zich maar zelden op een uitgesproken politiek terrein bewegen'.¹⁸

Het gebruik maken van het recht van initiatief is dus in zekere zin een daad van oppositie. Of anders gezegd: van de middelen waarover de kamer beschikt om de regering haar wensen kenbaar te maken, is het recht van initiatief één van de zwaarste, omdat daarbij de leiding van de regering inzake wetgeving wordt doorbroken en precies wordt aangegeven op welke punten het kabinet heeft gefaald.

Er zijn veel voorbeelden van: 'omdat de regeringsmaatregel uitblijft...'.¹⁹ Bovendien is uit de verklaring van de minister van financiën duidelijk gebleken, dat voorstellen in de richting, die ondergetekenden gewenscht achten, van de regering niet te verwachten zijn.²⁰ Wij mogen stellen, dat het een uitzondering is, wanneer niet in de memorie van toelichting of in de memorie van antwoord wordt verklaard, waarom men niet rustig wacht op regeringsmaatregelen. Trouwens: de initiatiefnemers worden daartoe vaak aangezet in het voorlopig verslag. Het is een initiatiefnemer ook wel kwalijk genomen, dat hij op geen enkele wijze de regering heeft uitgenodigd de gewenste maatregelen te treffen zoals Van Houten (lib) overkwam met zijn voorstel over de

¹⁵ A. Hoogerwerf, *De geachte afgevaardigde*, mei 1968, blz. 26.

¹⁶ G. Kuypers, *Het politieke spel in Nederland*, 1967, blz. 28.

¹⁷ H. Th. J. F. van Maarseveen, *De heerschappij van de ministerraad*, rede, 1969, blz. 22.

¹⁸ P. J. Oud, t.a.p. blz. 140.

¹⁹ Zie memorie van toelichting voorstel-Reekers, zitting 1889/1890.

²⁰ Zie memorie van toelichting voorstel-Goeman Borgesius, zitting 1888/1889.

onteigening door gemeentebesturen.²¹

Het komt voor, dat een initiatiefnemer zelf zijn voorstel intrekt, wanneer de regering maatregelen toezegt. Dat deed B. M. Bahlman (rk) met zijn voorstellen over de invoerrechten op zout en de kwijnende toestand van de landbouw (no. 4 en 5) op 1 maart 1892 en Eland (lib.) in 1915 met zijn voorstel over de rechtspositie van militairen (no. 35).

Een kamermeerderheid behoeft uiteraard geen genoegen te nemen met toezeggingen van de minister. 'Dankbaar akte nemend van de verklaring van de minister van Binnenlandse Zaken, dat hij principieel geheel staat op ons standpunt, kunnen wij toch geen genoegen nemen met deze vage toezegging' lezen wij in de memorie van toelichting bij het voorstel-Limburg c.s. (vdb) tot wijziging van de wet op het Hoger Onderwijs (no. 37). Het voorstel werd in beide kamers zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

2, *Het recht van initiatief om traditionele partijverhoudingen te doorbreken*

R. Kranenburg stelt,²² dat in zijn tijd van 'verwarring over traditionele partijverschillen' het recht van initiatief gebruikt moet worden om bestaande partijverhoudingen te doorbreken. Het is zeer wel denkbaar dat het recht van initiatief hiervoor wordt aangewend, maar het lijkt ons, dat het niet opgaat voor de periode waarop Kranenburg doelt (vlak na de Eerste Wereldoorlog). F. A. de Graaf²³ noemt als de punten waarover de konfessionele partijen het niet eens waren de defensie, sociale maatregelen, het gezantschap bij de paus en de zondagsrust. Op geen van deze punten zijn in die tijd omstreden initiatiefvoorstellen ingediend, ook niet van de zijde van de oppositie. Wellicht heeft de socialist Lamberts deze functie van het recht van initiatief op het oog gehad, toen hij kwam met zijn voorstel over het beëindigen van de strafbaarstelling van abortus-provocatus (no. 121). Dit voorstel is nog in behandeling.

3, *Het recht van initiatief als andere middelen ontoereikend zijn*

Ook is wel opgemerkt, dat het recht van initiatief voornamelijk wordt gebruikt, wanneer andere middelen ontoereikend zijn.²⁴ Ons lijkt het onwaarschijnlijk, dat in de gevallen dat van het recht van initiatief gebruik is gemaakt, het ook altijd het beste middel is geweest om de gewenste regeling zo snel en zo goed mogelijk te krijgen. Dit te onderzoeken is in feite alleen mogelijk

²¹ Zie voorlopig verslag voorstel-Van Houten, zitting 1890/1891.

²² R. Kranenburg, Het recht van initiatief, *De Opbouw, democratisch tijdschrift*, 2e jaargang, 1920, vanaf blz. 763.

²³ F. A. de Graaf, *Verhouding van regering en parlement*, 1930, blz. 112.

²⁴ J. N. Kanters, doktoraal-skriptie Nederlands Recht over het recht van initiatief, 1964, Rijksuniversiteit Leiden, Juridisch Studiecencentrum, Hugo de Grootstraat 27, Leiden.

voorzover het initiatiefvoorstellen betreft, die door andere pogingen zijn voorafgegaan. Waarmee dan overigens nog niets is gesteld over aangelegenheden, die op andere wijze dan door middel van een initiatiefontwerp al of niet succesvol aan de orde zijn gesteld, terwijl wellicht in enkele van deze gevallen juist een initiatiefvoorstel ingediend had kunnen worden.

Dat hebben wij in het kader van deze studie niet onderzocht. Wel zijn enkele initiatiefvoorstellen bekend, die door andere wijzigingsvoorstellen (bijv. een amendement) zijn voorafgegaan.

Mevrouw Bakker—Nort diende bij de wet op het notarisambt (voorkoming misdragingen van notarissen) een amendement in, om het ambt ook voor vrouwen open te stellen. Het werd ontoelaatbaar verklaard. Daarop diende ze een initiatiefvoorstel in (no. 84). Ook het voorstel tegen de te zware gemeentelijke belasting van De Geer c.s. (no. 47) was eerst als amendement ingediend en eveneens ontoelaatbaar verklaard.

Een initiatiefnemer kan het nuttig achten te verklaren waarom hij niet van het recht van amendement gebruik heeft gemaakt, zoals de socialist Oele deed met zijn voorstel tot wijziging van de Mijnewet Continentaal Plat (no. 122). Dat een dergelijke toelichting soms nodig kan zijn, ondervond mej. A. Goudsmit (d'66) met haar voorstel tot het houden van verkiezingen in enkele Groningse gemeenten (no. 108). Haar werd verweten het recht van initiatief met dat van amendement te verwarren. Dat is wel meer gebeurd: C. von Meyenfeldt schreef al in 1912, dat de kamer zich vaak nauwelijks bewust is van het feit, dat via een amendement feitelijk een initiatief genomen wordt.²⁵

4, *Het recht van initiatief en de vertrouwensrelatie tussen regering en parlement*

Wij vermoeden, dat één van de belangrijkste aanwijzingen voor het gebruik van het recht van initiatief gezocht moet worden in de verstandhouding, die er tussen de voorsteller (zijn fractie) en de regering bestaat. Een kabinet, dat het gehele parlement links laat liggen, roept zwaarder geschut op, dan de regering die intensief contact onderhoudt. Het gaat om de vertrouwensband tussen kamer en regering.

Voorzover wij kunnen nagaan, is R. Kranenburg de eerste geweest, die heeft gesuggereerd, dat het gebruik van het recht van initiatief 'goeddeels is terug te brengen tot de verhouding, die er tussen regering en volksvertegenwoordiging bestaat'.²⁶ De opleving in het begin van de twintiger jaren verklaart hij uit de verminderde greep van de regering op de volksvertegenwoordiging. Het traditionele bindmiddel (de onderwijkswestie) is weggefallen en dat heeft

²⁵ C. von Meyenfeldt, *Grenzen van het recht van amendement in de praktijk van de Tweede Kamer der Staten Generaal*, 1912, blz. 179.

²⁶ R. Kranenburg, t.a.p.

geleid, volgens Kranenburg, tot verbrokkelde partijverhoudingen en een geringe partijdiscipline.

Andere schrijvers wijzen ook op deze — veronderstelde — relatie. G. J. Lammers verwacht, dat alleen regeringsgezinde fracties met een gerust hart veel aan de regering durven over te laten, omdat partijgenoten het regeerkasteel bezet houden. Dit uiteraard in tegenstelling tot de bereidheid daartoe van de oppositiefracties.²⁷

P. J. Oud stelt eerst vast, dat initiatiefvoorstellen zich maar zelden op uitgesproken politiek terrein bewegen en wijt vervolgens de gevallen, waarvan dat niet gezegd kan worden, aan 'bijzondere omstandigheden'. Hij acht bijvoorbeeld de aanvaarding van het voorstel-Marchant over het vrouwenkiezersrecht ('een wetsontwerp van zo verre strekking') in 'normale omstandigheden' ondenkbaar.²⁸ Hij geeft nog meer voorbeelden. Van Houten's kinderwetje heeft het in 1874 gehaald, dankzij de verdeelde liberale meerderheid en het voorstel ontving de koninklijke bekrachtiging onder verantwoordelijkheid van een 'extra-parlementair' kabinet. De onderwijsvoorstellen van Marchant in 1917 en Zijlstra in 1927 werden ingediend en aangenomen onder zich 'extra-parlementair' noemende kabinetten, die overigens wel hebben geadviseerd de ontwerpen niet te bekrachtigen. Het geslaagde voorstel-Ebels in 1932 tenslotte over de Crisispachtwet vindt Oud helemaal een bewijs 'van de ongezonde politieke toestand waarin men zich bevond'. Het was de periode van het derde kabinet Ruys de Beerenbrouck, dat ook al beschreven staat als 'extra-parlementair'.

(a) 'parlementair', 'extra-parlementair': *ontoreikende begrippen*. Er is een stroom publikaties over de bekende aanduiding 'parlementair' en 'extra-parlementair'.²⁹ Het gemeenschappelijke in alle omschrijvingen is, dat een 'parlementair'-kabinet geacht wordt in ruimere mate het vertrouwen van de volksvertegenwoordiging te genieten, dan een 'extra-parlementair'-kabinet. Maar het is niet eenvoudig uit te maken, op welke wijze dat kan worden vastgesteld. Er is een periode geweest, waarin men het aantal ministers met parlementaire ervaring van doorslaggevend belang achtte. Later is men meer aandacht gaan besteden aan de wijze waarop de kabinetten worden geformeerd: een kabinet was sterker 'parlementair' naarmate het overleg de kamerfracties meer had gebonden.

²⁷ G. J. Lammers, *De Kroon en de Kabinetsformatie*, 1952, blz. 149.

²⁸ P. J. Oud, t.a.p., blz. 140.

²⁹ Zie bijvoorbeeld A. D. Belinfante, *Beginselen van het Nederlands Staatsrecht*, deel VII, blz. 66, L. W. G. Scholten, *Het Koningschap onder Wilhelmina*, blz. 18, A. M. Donner, *De plaats van de Staten Generaal in het hedendaags staatsrecht*, blz. 31, en E. van Raalte, *Het Nederlandse Parlement*, blz. 54, P. J. Oud, *Regering en Staten Generaal, Opstellen aan prof. G. v. d. Bergh*, 1960, blz. 162.

Maar kunnen we, nog afgezien van terminologische bezwaren,³⁰ hiermee de relatie tussen regering en parlement afdoende bepalen? Wij geloven met A. M. Donner,³¹ G. Kuypers³² en J. V. Rijpperda Wierdsma³³ van niet. Onze voornaamste bezwaren zijn, (1) dat de begrippen, voorzover ze dat doen, alleen de houding van de meerderheid van het parlement tot het kabinet bepalen. Dat is voor ons onderzoek niet genoeg; het gaat ons zeker ook om de minderheid, die in de oppositie is. Bovendien (2) gaan al deze pogingen om het parlementaire niveau van kabinetten te bepalen ervan uit, dat het parlement gedurende de zittingsperiode van het kabinet in één bepaalde, bij de formatie vast te stellen, verhouding tot dat kabinet opereert.

Wat betreft ons eerste bezwaar: wellicht kan Rijpperda Wierdsma³⁴ ons enigszins op weg helpen, als hij stelt, dat het dualisme zich dikwijls verplaatst naar de meedoende partijen en dat het aldus kan overgaan in een veelheid aan tegenstellingen. M.a.w.: een dualisme tussen de gehele volksvertegenwoordiging en het kabinet verplaatst zich naar de partijen binnen de volksvertegenwoordiging, zodat tegenstellingen kunnen ontstaan tussen bijvoorbeeld een meerderheid en een minderheid. Dat betekent, dat we in het parlement groepen moeten onderscheiden; in ieder geval regerings- en oppositiefracties. Pas dan kunnen we, om een voorbeeld te geven, het gouvernementele- en oppositiemodel van A. Hoogerwerf testen: is het inderdaad zo, dat een parlementslid van een regeringspartij zijn taak veelal opvat als het steunen van het regeringsbeleid en dat een lid van de oppositie geneigd zal zijn zich veel meer toe te leggen op het formuleren van alternatieve problemen en oplossingen?³⁵ Wij komen er in III op terug.

F. A. de Graaff komt gedeeltelijk tegemoet aan ons tweede bezwaar. Hij schrijft,³⁶ dat het mogelijk is de verhouding van een regering tot het parlement te bepalen m.b.v. een analyse van drie punten: de wijze waarop het kabinet is geformeerd, het aftreden en tenslotte de tussenliggende periode. Naar aanleiding hiervan stelt hij vast of en zo ja op welke punten er een overwicht is van de volksvertegenwoordiging op het kabinet of andersom. Hij konstateert, dat er in de periode 1848—1930 een golving is geweest in de ver-

³⁰ P. J. Oud wijst erop, dat de term 'extra-parlementair' zeer onjuist is, omdat gesuggereerd wordt, dat de regering geheel los van het parlement zou kunnen staan. Dat is onjuist, omdat sinds 1868 geen enkel kabinet zich kan handhaven tegen de uitdrukkelijke wil van de kamer in.

³¹ A. M. Donner, t.a.p., blz. 31.

³² G. Kuypers, t.a.p., blz. 50.

³³ J. V. Rijpperda Wierdsma, *Dualisme in ons Staatsbestel*, 1961, blz. 20.

³⁴ J. V. Rijpperda Wierdsma, t.a.p., blz. 14.

³⁵ A. Hoogerwerf, t.a.p., blz. 21.

³⁶ F. A. de Graaff, t.a.p., vanaf blz. 59.

houding van de regering tot het parlement.

In zijn beschouwing van de samenwerkingsperiode tussen formatie en aftreden wordt de vraag, of het kabinet steunt op een vaste parlementaire meerderheid, zeer belangrijk. Is die vaste meerderheid aanwezig, dan neigt het parlement tot een positie van overwicht; is die er niet, dan zal de regering sterker staan tegenover het parlement.

Er is dus een tendens tot parlementair-overwicht bij een partijregering en van regeringsoverwicht bij een bewind, dat niet op een vaste parlementaire meerderheid steunt. Dit vertoont zich bij de behandeling van regeringsvoorstellen, maar nog sterker wanneer het parlement het initiatief tot de wetgeving neemt. Deze laatste konklusie baseert De Graaff op de twee gevallen (Marchant in 1917 en Zijlstra in 1927), dat een kabinet zonder vaste parlementaire meerderheid, aan initiatiefvoorstellen de sanktie heeft onthouden: de ministeries Cort v. d. Linden en het eerste De Geer.

(b) *Suggesties voor een formule.* Wat hebben wij voor ons onderzoek aan de stellingen van De Graaff? Hij wijst heel nadrukkelijk op de noodzaak ook de zittingsperiode van het kabinet te analyseren, om een juist beeld te krijgen van de vertrouwensrelatie tussen regering en volksvertegenwoordiging gedurende een bepaalde periode. Daarmee is zijn poging veel waardevoller, dan die waarbij alleen de wijze van formatie richtinggevend is.

Maar toch: ook de analyse van De Graaff is ontoereikend. We moeten naast de criteria van De Graaff een soort formule ontwerpen, waarin bijvoorbeeld ook rekening wordt gehouden met de vraag of de politieke leiders van een vorige periode in het kabinet zitten, of de ministers parlementaire ervaring hebben en voorts, in welke mate de koalitiepartners tijdens de formatie-onderhandelingen konsessies hebben moeten doen. Bovendien is het van belang de meest recente verkiezingsuitslag van elke zittingsperiode te vergelijken met de op één na meest recente, om de sterk positieve, negatieve of neutrale toekomstverwachting van koalitiepartners en oppositiepartijen na te gaan. Het is ook belangrijk na te gaan of het mogelijk is op een of andere wijze weer te geven de angst (of juist de wens) van kamerleden voor een andere koalitie, die de kiezers na een breuk met de regering bij verkiezingen zouden kunnen afdwingen. Voorts, maar dit is uiteraard geen uitputtende opsomming, is het van belang redevoeringen van regeringen en parlamentsfrakties te analyseren en moet zeker ook rekening gehouden worden met specifieke twistpunten in de verschillende perioden.

Maar wij moeten tevens eerlijk bekennen in het kader van deze studie niet in staat te zijn de verlangde maatstaf te ontwerpen. Dat houdt tevens in, dat wij de opgespoorde initiatiefvoorstellen niet op systematische wijze in verband kunnen brengen met een vastgestelde vertrouwensrelatie tussen de achtereenvolgende kabinetten en de parlementen tussen 1881 en 1971. Overigens zal

het ontbreken van een algemene formule ons er niet van weerhouden, in enkele zeer voor de hand liggende gevallen een veronderstelde vertrouwensrelatie in de verklaring van de cijfers te betrekken.

III De initiatiefvoorstellen van wet van 21 april 1888 tot 28 april 1971

Wij zullen nu aan de hand van een door ons samengestelde chronologische lijst van initiatiefvoorstellen nagaan in welke mate de voorstellen worden gekenmerkt door specifieke combinaties van variabelen. Wij hebben zes categorieën van variabelen ontworpen: naar tijdsperiode, onderwerp, resultaat, partij indiener, type fractie indiener en tenslotte type kabinet waartegen het voorstel werd ingediend. Eerst werden — in procenten — de totaal-scores van elke variabele binnen elke categorie afzonderlijk berekend (1). Daarna zijn we nagegaan, hoe vaak elke variabele optreedt met de overige (2). Daartoe hebben we elke categorie achtereenvolgens als verklarende variabele genomen voor het bepalen van de afgeleide, afhankelijke variabelen in de andere vijf categorieën. De in procenten weergegeven aantallen, die wij bij deze combinaties vonden, werden daarop vergeleken met de score van elke variabele afzonderlijk, dus: (1) : (2). Aldus springen de uitschieters in specifieke combinaties er vanzelf uit. Alle cijfers zijn procenten, tenzij anders vermeld.

Wij zullen hier slechts de meest opmerkelijke resultaten vermelden van ons onderzoek, dat op 28 april 1971 werd afgesloten. Wel is onder '3. De resultaten' ad. f 'Nog in behandeling' de stand van zaken bijgewerkt tot 27 april 1972; deze nieuwe gegevens spelen echter in het verdere onderzoek geen rol.

1, De perioden

Het bestaan en functioneren van frakties in het parlement is van wezenlijk belang voor onze studie. Daarom zijn wij in 1888 met het onderzoek begonnen, omdat daarvoor de leden van de Eerste en Tweede Kamer meer individuele afgevaardigden waren van hun distrikt of provincie, dan vertegenwoordigers van politieke partijen.³⁷

De vijf perioden zijn zo samengesteld, dat in elk ervan min of meer vergelijkbare en opeenvolgende kabinetten zijn ondergebracht. Het bijzondere karakter van het ministerie Cort v. d. Linden deed ons besluiten deze vijf jaar als een aparte periode te analyseren. Dat hebben wij ook met het kabinet-De Jong gedaan, vanwege de plotselinge opleving in het gebruik van het recht

³⁷ Zie J. Th. de Ruwe, *De Eerste Kamer der Staten Generaal*, 1957, blz. 62; G. J. Lammers, t.a.p., blz. 133, M. Albrecht, *De invloed van het kiesstelsel op de samenstelling van de volksvertegenwoordiging en de vorming van de regering*, 1960, blz. 297 en J. Salomonson, *Initiatief inzake wetgeving*, 1893, waarin onder meer een lijst is opgenomen van de initiatiefvoorstellen, die tussen 1814 en 1893 zijn ingediend.

van initiatief. De periode na de Tweede Wereldoorlog wilden wij aanvankelijk splitsen in een deel van 1946—1958 (met de socialisten in het kabinet) en van 1958—1967 (op het kabinet-Cals na zonder socialisten in de regering). Het geringe aantal initiatiefontwerpen in de gehele na-oorlogse periode heeft ons doen besluiten beide delen bij elkaar te voegen. Aldus kwamen er vijf perioden: 1888—1913, 1913—1918, 1918—1940, 1945—1967 en 1967—1971. Gedurende de gehele onderzoekperiode is geen regelmatig gebruik gemaakt van het recht van initiatief: de periode 1918—1940 en het kabinet De Jong liggen ver boven het gemiddelde, dat berekend is op basis van de tijdsduur van deze perioden; respectievelijk worden n.l. 43 % en 20 % van alle voorstellen ingediend in deze perioden, die 28 % en 5 % van de 83 jaar van het onderzoek uitmaken.

(a) 1888—1913. In deze periode worden relatief veel juridische- en krijgsmachtvoorstellen gedaan, respectievelijk 50—23 en 40—23. Weliswaar is er een hoog percentage geslaagde voorstellen (29—23), maar er stranden ook zeer veel voorstellen (68 % van alle in deze periode ingediende voorstellen) nog voor er een stemming in de Tweede Kamer over is gehouden. Het is opvallend, dat de konfessionele partijen, vergeleken met het gemiddelde over alle perioden, veel actiever zijn, vooral t.a.v. de voorstellen die zij gezamenlijk indienen. Hetzelfde geldt voor de regeringsgezinde fracties (39—22), maar niet voor de oppositiepartijen: (55—66). Konfessionele kabinetten geven in deze periode de meeste aanleiding voor initiatiefvoorstellen: Mackey, Kuyper en Heemskerk (samen 156 van de 304 maanden) krijgen 61 % van alle voorstellen te verwerken

(b) 1913—1918. Drie van de tien voorstellen, die tijdens het kabinet-Cort v. d. Linden worden ingediend betreffen het onderwijs, ondanks het feit, dat de onderwijskwestie in deze periode in studie was bij de pacifikatie-kommissie. Overigens zijn deze voorstellen geen onderwerp van partij-politieke discussie geweest: no. 37 en 38 (van de chronologische lijst) werden met ruime meerderheid aangenomen en no. 39 werd op formele gronden afgewezen.

Het valt voorts op, dat men in deze periode geen behoefte had voorstellen in te dienen op het terrein van het kiesrecht. Dertig procent van de voorstellen haalt onder dit 'extra-parlementaire'-kabinet de eindstreep; dat is boven het gemiddelde van 23 %. De socialisten zijn op het terrein van het initiatiefrecht weinig actief (10—31) in vergelijking met de andere perioden. Dat laat zich wellicht enigszins verklaren uit het feit, dat twee van de belangrijkste socialistische wensen — de kiesrechtkwestie en het staatspensioen — waren opgenomen in het program van het kabinet-Cort v. d. Linden.

(c) 1918—1940. Dit is de eerste bloeiperiode van het recht van initiatief; het komt vooral tot uiting in de sociaal-ekonomische voorstellen t.b.v. de zwaksten in de samenleving (21—15) en in de zomertijdvoorstellen, waarvan er

negen in deze periode worden ingediend. De socialisten komen voor het eerst boven hun gemiddelde van de gehele onderzoekperiode (35—31); dat gaat ook op voor de kleine partijen: 19—11.

De verhouding tussen regerings- en oppositiefracties lijkt in deze periode enigszins grimmiger te worden; de regeringspartijen vallen n.l. terug (16—22), kennelijk bang de regering ekstra ongerief te bezorgen. De oppositiepartijen halen juist flink uit: 75—66. Bovendien neemt het aantal voorstellen af, dat gezamenlijk door regerings- en oppositiefracties wordt ingediend: 9—12. Drie van de vijf van deze 'gemengde'-voorstellen worden vóór de eerste regeringskrisis van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck van 16 juni 1921 ingediend en de twee daarna zijn voor de partij-politiek onbetekend: afschaffing van de zomertijd en wijziging van de drankwet. Het lijkt erop, dat na deze regeringskrisis het recht van initiatief meer dan daarvoor een partij-politiek instrument is geworden.

In deze richting wijst ook het gegeven, dat konfessionele kabinetten nog aantrekkelijker worden om initiatiefvoorstellen tegen in te dienen, dan deze al waren: 84 % van alle voorstellen in deze periode wordt ingediend gedurende 161 van de 264 maanden (d.i. 61 %). Het is tenslotte opmerkelijk, dat van de 57 voorstellen die in deze periode worden ingediend 46 vallen onder één van de drie kabinetten Ruys de Beerenbrouck.

(d) 1945—1967. Hier is enige voorzichtigheid geboden om op basis van de procentuele frekwentieverdeling konklusies te trekken: het gaat slechts om acht voorstellen. De grondwetswijzigingen springen er in ieder geval wel uit: drie van de acht.

De socialisten scoren 37 % (3 voorstellen) als oppositiepartij onder de kabinetten De Quay en Marijnen. Het valt te betreuren, dat de PvdA slechts een korte tijd regeringsverantwoordelijkheid heeft gedragen, al was het alleen maar om na te gaan, of de dikwijls veronderstelde nauwe band tussen PvdA-kamerleden en ministeriële partijgenoten, negatief heeft ingewerkt op het gebruik van het recht van initiatief door socialisten. De twaalf jaar regeringsarbeid van de socialisten hebben in ieder geval van die zijde geen enkel initiatief opgeleverd en in de periode daarna tot 1967 als oppositiefractie weer drie ontwerpen. Wellicht is dit toch al een kleine aanwijzing.

Het valt op, dat in deze periode relatief veel 'gemengde'-voorstellen worden ingediend; wij mogen aannemen, dat het grote aantal grondwetswijzigingen hiermee verband houdt. Het ligt immers voor de hand, dat de 2/3 meerderheid die voor grondwetswijzigingen is vereist een initiatiefnemer zal aansporen zoveel mogelijk ondertekenaars onder zijn voorstel te krijgen.

Voorts blijkt opnieuw, dat naarmate het konfessionele element in de kabinetten sterker is vertegenwoordigd, er meer initiatiefvoorstellen worden ingediend: konfessioneel-liberale kabinetten zijn voor 27 % aan het bewind en scoren

37 %, bij konfessioneel-socialistische is de verhouding 51—50 en bij konfessioneel-socialistisch-liberale kabinetten 18—13.

De twee konfessionele ministeries Beel in '58 en Zijlstra in '66 waren interim-kabinetten, die verkiezingen moesten voorbereiden. Het verwondert dan ook niet, dat tegen de eerder vastgestelde tendens in, onder deze kabinetten geen initiatiefvoorstellen zijn ingediend.

(e) 1967—1971. Maar liefst 22 van de 26 initiatiefvoorstellen, die in deze vier jaar zijn ingediend, vallen in de tweede helft van de zittingsperiode: tussen 27 februari 1969 (no. 111) en 4 maart 1971 (no. 132). Wellicht is hierop van invloed geweest de opdracht, die het PvdA-kongres in maart 1969 aan de socialistische Tweede Kamerfractie gaf, om in het vervolg een hardere lijn te voeren t.o.v. het kabinet-De Jong.

In ieder geval is in deze periode een herstel waar te nemen van het recht van initiatief, met een overwicht van de kiesrecht-voorstellen (38—14). Het is duidelijk, dat de vorderingen van het kabinet-De Jong op het terrein van de kiesrechthervorming voor veel kamerleden teleurstellend waren. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de memorie van toelichting bij het voorstel-Van Thijn tot herziening van de Gemeentewet (no. 115): 'De regering heeft verklaard geen kans te zien vóór 1971 nog een algehele grondwetsherziening rond te krijgen' en voorts uit de memorie van toelichting bij het voorstel van de oppositiepartijen, om de kiesgerechtigde leeftijd te verlagen (no. 118): 'Er is grote kans, dat de regering niet klaar komt met haar voorstellen vóór de verkiezingen van 1971'.

Deze periode van het kabinet-De Jong kenmerkt zich voorts door de relatief vele kulturele voorstellen die worden ingediend (15—6) en door het herstel van de regeringspartijen, die, vooral dankzij de KVP, zes van de 26 voorstellen indienen. Het aantal voorstellen, dat de regerings- en oppositiefracties gezamenlijk indienen is vergeleken met de vorige periode weer sterk afgenomen: het is er maar één (het voorstel Westerterp c.s. betreffende het vroegen van Prinsjesdag, no. 129). Polarisation?

2, De onderwerpen

Deze categorie is zo samengesteld, dat elke variabele tenminste zes keer voorkomt. Het is een indeling naar onderwerp; de sociaal-ekonomische groep bleek groot genoeg verder uitgesplitst te worden naar beoogd effect: de eerste bevat de sociaal-ekonomische voorstellen ten behoeve van de zwaksten in de samenleving, onder de tweede vallen de meer neutrale sociaal-ekonomische en financieel-fiskale maatregelen. De voorstellen om de Grondwet te wijzigen hebben wij gesplitst van de voorstellen om het kiesrecht te wijzigen. De eerste categorie telt dus alleen de grondwetswijzigingen, die niet het kiesrecht betreffen. De kulturele voorstellen zijn tamelijk breed van samenstelling: abortus-

provocatus, de omroep, filmkeuring, drankwet en zondagsrust hebben wij eronder begrepen. Aldus zijn we tot 11 variabelen in deze categorie gekomen, waarvoor wij verwijzen naar noot 39, behorende bij de chronologische lijst. De meeste voorstellen werden ingediend op het terrein van de sociaal-ekonomische maatregelen t.b.v. de zwaksten (15 %), het kiesrecht (14 %), juridische aangelegenheden (14 %) en de neutrale sociaal-ekonomische onderwerpen (13 %). Daarna komen de voorstellen op het terrein van het onderwijs (10 %), de krijgsmacht (8 %), de zomertijd (7 %), de kultuur (6 %), de Grondwet (5 %) en het instellen van een onderzoek (4 %). Bij de diversen (4 %) gaat het om voorstellen op het terrein van de kuilvisserij, de aanleg van zeehavens, de regeling van pachtkommissies, het verlenen van amnestie, en een verlenging van de wet vervreemding landbouwgronden.

Het valt op, dat de voorstellen t.b.v. de zwaksten in de samenleving veel minder omstreden zijn (30 % slaagt) dan bijvoorbeeld de meer neutrale sociaal-ekonomische maatregelen: geen enkele hiervan haalt de eindstreep.

De socialisten dienen 40 % van de voorstellen in t.b.v. de zwaksten in de samenleving; ook de r.k.-afgevaardigden scoren hier boven hun gemiddelde: 20—9. De oppositiepartijen hebben weliswaar absoluut de meeste voorstellen op dit terrein ingediend, maar verhoudingsgewijs toch minder dan de regeringspartijen: respectievelijk 60—66 en 35—22.

Het wordt voorts duidelijk, dat juridische voorstellen een goed kans maken aangenomen te worden (44—23) evenals de voorstellen tot wijziging van de Grondwet (50—23).

De ARP en de CHU dienen elk twee van hun vier voorstellen in op het terrein van het onderwijs. Twee keer werd de koninklijke sanktie onthouden aan onderwijsvoorstellen.

Het blijkt voorts, dat kiesrechtvoorstellen dikwijls politiek geladen zijn: de Tweede Kamer verwerpt er veel van (37 % tegen een gemiddelde van 21 %) en geen enkel voorstel op dit gebied is door regerings- en oppositiefracties gezamenlijk ingediend.

Geen enkel van de negen voorstellen om de zomertijd af te schaffen wordt wet. Eén ontwerp, van de Hekelingse boer Braat, heeft het tot de Eerste Kamer gehaald, waar het prompt strandde. Acht van de negen voorstellen werden in de twintiger jaren ingediend, nadat de regering tijdens de Eerste Wereldoorlog de zomertijd had ingevoerd wegens het gebrek aan verlichtingsmiddelen. Tenslotte is duidelijk geworden, dat het recht van initiatief zich uitstekend leent om op korte termijn de positie van specifieke beroepsgroepen te verbeteren, vooral die van de boeren. Want behalve de negen zomertijd-voorstellen, is bij zeven andere de positie van de boeren in het geding: no. 5, 29 (over de mogelijkheid de pachtsom te verminderen bij mislukken van de oogst), 55 (over vermindering registratierecht voor land- en tuinbouwveilingen), 78,

81, 87 en 89.

Aan militairen is zes keer gedacht: 10 (militaire oefeningen op zondag verbieden), 20, 35, 49, 86 en 96 (amnestie voor manschappen Zeven Provinciën); vijf keer aan de laagst betaalde arbeiders (no. 1, 18, 27, 30, 113), drie keer aan de onderwijzers (25, 38 en 114) en twee keer aan de vissers (no. 6 en 80) en aan de middenstand (32 en 91).

3, De resultaten

(a) *De geslaagde voorstellen.* Nog geen kwart van de voorstellen, die zijn ingediend haalt de eindstreep: 23 %; een groot deel hiervan (20 %) betreft voorstellen, die gekombineerd zijn ingediend door konfessionele, liberale en socialistische kamerleden. 17 % van de geslaagde voorstellen is ingediend door r.k.-afgevaardigden, die daarmee aanmerkelijk succesvoller zijn dan hun socialistische kollega's: 13 % van de geslaagde voorstellen (r.k.-kamerleden hebben 9 % van alle voorstellen ingediend, socialisten 31 %). Voorts is duidelijk geworden, dat voorstellen van regeringsfrakties in het algemeen veel voorspoediger verlopen (33—22) dan die van oppositiefrakties: 40—66; 'gemengde'-voorstellen hebben verreweg de beste kansen: 27—12. Dit betekent, dat ondanks het feit, dat slechts 12 % van alle voorstellen 'gemengd' wordt ingediend, deze voorstellen toch 27 % uitmaken van alle geslaagde voorstellen.

(b) *Verworpen door de Tweede Kamer.* De Tweede Kamer, die in totaal 21 % van de voorstellen verwerpt, is in deze zin vooral in de derde periode actief en in de laatste. De kiesrechtvoorstellen (25—14 en de zomertijdontwerpen (18—7) moeten het in deze kamer met name ontgelden. De helft van de in totaal 28 (d.i. 21 %) in deze kamer verworpen voorstellen was afkomstig van de socialisten.

(c) *Verworpen door de Eerste Kamer.* De Eerste Kamer heeft in de gehele onderzoeksperiode slechts 9 voorstellen (7 %) afgewezen; zeven daarvan in de derde periode. Bij vier voorstellen ging het om sociaal-ekonomische maatregelen t.b.v. de zwaksten in de samenleving.

Het lijkt er voorts op, dat de Eerste Kamer zich juist schrap zet, wanneer de Tweede Kamer zich sterk heeft gemaakt: vier van de negen voorstellen die de Senaat verwerpt zijn aan de overzijde van het Binnenhof door regerings- en oppositiefrakties gezamenlijk ingediend.

(d) *De ingetrokken voorstellen.* In totaal wordt 37 % van de voorstellen ingetrokken, voordat er een stemming over is gehouden in de Tweede Kamer. Voor veel indieners werd de geringe kans van slagen van hun voorstel dikwijls al tijdens het vooroverleg duidelijk. Het geldt hier vooral voorstellen in de eerste periode, veelal betrekking hebbende op de krijgsmacht.

(e) *De sanktie onthouden.* De twee voorstellen, waaraan de sanktie is ont-

houden, zijn de onderwijsvoorstellen Marchant (1917) en Zijlstra in 1928. Beide keren aanvaarde een 'extra-parlementair'-kabinet de verantwoordelijkheid ervoor.

(f) *Nog in behandeling.* Deze voorstellen zijn uiteraard alle van recente datum. Tussen 28 april 1971 en 27 april 1972 (Verslag van de stand der werkzaamheden van de Tweede Kamer) werden deze ontwerpen niet afgehandeld. Wel zijn er inmiddels vier nieuwe voorstellen bijgekomen. Geurtsen (vvd) en Van Schaik (kvp) hebben een voorstel ingediend tot wijziging van de wet op de kansspelen (stuk 11549) en mej. Goudsmit (d'66) en Van den Doel (soc.) hebben een ontwerp ingediend om de zondagswet te wijzigen (stuk 11678). De twee overige voorstellen zijn zeer bijzonder: het zijn beide initiatiefontwerpen, die in het kader van de tweede lezing van voorstellen tot wijziging van de Grondwet werden ingediend. Nadat n.l. het voorstel-Van Thijn c.s. om de kiesgerechtigde leeftijd te verlagen (no. 118) was aangenomen, dienden deze voorstellers al op 11 mei 1971, tegelijk met de regering, het door de ontbonden kamers aanvaarde wetsontwerp in (stuk 11300). Het kamerlid Westerterp deed hetzelfde met zijn voorstel ter vervroeging van Prinsjesdag (no. 129, stuk 11302). De wet-Van Thijn werd een feit; het ontwerp-Westerterp echter strandde in tweede lezing in de Eerste Kamer.³⁸ Tijdens de laatste voorbereidingen van dit artikel werd bekend, dat dr. B. de Gaay Fortman een initiatief-voorstel heeft ingediend op het terrein van het militair strafrecht (st. 11884).

4, Partij van de indiener(s)

In het algemeen gaf de partij-aanduiding van de indieners geen problemen. Wel hebben de vele liberale afsplitsingen ons enige last bezorgd; uiteindelijk zijn de meer behoudende liberalen in de categorie 'liberalen' ondergebracht (Unie-liberalen, Vrijheidsbond, VVD) en de andere belangrijke afsplitsing, de VDB in een aparte kolom, evenals D'66. In de combinaties met de socialisten beschouwen we de VDB en D'66 als liberaal. De PPR hebben wij in de combinatie-voorstellen als socialistisch aangemerkt; dat werd ook gedaan voor de pacifistische inbreng bij enkele voorstellen.

Uit het onderzoek is gebleken, dat de socialisten de meeste voorstellen hebben ingediend (31 %), zeer regelmatig verdeeld over alle onderwerpen. De konfessionele partijen stellen daar niet zoveel tegenover: de r.k.-afgevaardigden redden nog enigszins de eer met 9 %. ARP en CHU scoren beide 3 %. Veertien voorstellen (11 %) zijn door kleinere partijen ingediend, waarbij de Hekelingse boer Braat (Plattelands Partij) met zijn vijf voorstellen om de zomer-

³⁸ Zie H. J. Morren, Het initiatiefrecht van de Tweede Kamer, *Tijdschrift voor Overheidsadministratie*, nr. 1191 (1972).

tijd af te schaffen een belangrijke plaats inneemt. Ook de CPN diende vijf voorstellen in. De NSB heeft twee voorstellen ingediend, de Boeren Partij en de SGP tenslotte beide één voorstel.

De konfessionele partijen zijn wel veel succesvoller dan de socialistische: bij de CHU slaagt de helft (dat zijn overigens maar twee voorstellen), evenals bij de gekombineerde konfessionele voorstellen. De r.k.-kamerleden zien, dat 42 % van hun voorstellen de eindstreep haalt; de socialisten hebben slechts met één op de tien voorstellen die zij indienen, sukses.

De ARP is het niet gelukt een voorstel aangenomen te krijgen. Eén keer was het bijna zover (Zijlstra in 1928), maar dat voorstel werd de koninklijke sanktie onthouden. Toen hadden de anti-revolutionairen er kennelijk genoeg van: nadien hebben zij geen voorstellen meer ingediend.

5, Type fractie van de indiener

Van elk kabinet zijn de regerings- en oppositiefrakties vastgesteld, ook van de ministeries Cort v. d. Linden en het eerste De Geer, waarvan wel is gezegd, dat deze geheel los stonden van het parlement. De liberalen en de VDB rekenen wij tot de regeringsfrakties van het kabinet Cort v. d. Linden en deze twee met de konfessionelen tot de regeringsfrakties van het eerste ministerie De Geer.

Uit het onderzoek is duidelijk geworden, dat het recht van initiatief onmiskenbaar een instrument is in handen van de oppositiepartijen: 66 %. Dit overwicht is overigens niet altijd even groot geweest: in de eerste twee perioden en in de laatste waren de regeringsfrakties veel aktiever dan in de derde en de vierde. In ieder geval zijn regeringsfrakties aanmerkelijk succesvoller (34—23) dan de oppositiefrakties (14—23). De 'gemengd' voorgestelde ontwerpen hebben een grote kans van slagen: 50—23. Het is voorts opvallend, dat van alle zestien 'gemengd' ingediende voorstellen, er tien in, of vlak na beide wereldoorlogen aanhangig zijn gemaakt: no. 37, 38, 40, 41, 45, 46, 47, 50, 99 en 100.

Het is tenslotte vermeldenswaard, dat regeringsfrakties relatief meer hebben gedaan aan maatregelen t.b.v. de zwaksten in de samenleving (24—15) dan de oppositiefrakties (14—15).

6, Type kabinet, waartegen de voorstellen werden ingediend

Konfessionele ministeries zijn ruim één derde van de onderzoeksperiode aan het bewind en krijgen de helft van alle voorstellen te verwerken. Wanneer er tevens liberalen in het kabinet zitting hebben, neemt de belangstelling al duidelijk af (29—22). Zitten er eenmaal socialisten in het kabinet, dan is de animo vrijwel geheel verdwenen: konfessioneel-socialistische ministeries scoren 3—14 en de vijf partijen kabinetten zelfs 1—7.

Slot

Het is duidelijk, dat deze gegevens slechts een eerste aanzet vormen tot het verklaren en interpreteren van de verkregen cijfers. Het lijkt ons, zoals eerder vermeld, vooral van belang de ingediende voorstellen in verband te brengen met een vast te stellen vertrouwensrelatie tussen de indiener (zijn fractie) en het kabinet waartegen de ontwerpen werden ingediend. Wellicht zijn wij in de toekomst nog eens in de gelegenheid verslag te doen van een in deze zin meer systematische bewerking van de cijfers.³⁹

³⁹ De cijfers tussen haakjes achter de onderwerp-aanduiding van de voorstellen in de hierna volgende chronologische lijst hebben betrekking op de onderwerpen:

- (1) sociaal-ekonomische maatregelen t.b.v. de zwaksten in de samenleving,
- (2) min of meer neutrale sociaal-ekonomische en financieel-fiskale maatregelen,
- (3) min of meer neutrale juridisch-technische maatregelen,
- (4) voorstellen op het terrein van het onderwijs,
- (5) voorstellen op het terrein van de krijgsmacht,
- (6) voorstellen tot wijziging van de Grondwet (uitgezonderd kiesrechtzaken),
- (7) voorstellen tot wijziging van het kiesrecht,
- (8) voorstellen op het terrein van de kultuur,
- (9) voorstellen tot afschaffing van de zomertijd,
- (10) voorstellen tot het instellen van een onderzoek,
- (11) diverse voorstellen.

Bijlage I

De initiatiefvoorstellen van wet ingediend tussen 21 april 1888 en 28 april 1971

no.	ingediend voorstel	voorsteller(s)	def. besliss.	kabinet	resultaat	bijzonderheden
1	26- 6-88 maatr. tegen gedwongen winkelnering (1)	Domela Nieuwen- huis (soc)	18-10-88	Mackay	ingetrokken	
2	26- 3-89 voorz. tot versterking nat. militie (5)	Seyffardt (lib)	12- 7-89	Mackay	ingetrokken	
3	2- 5-89 belastingvoorstellen: directe bel. (2)	G. Borgesius (lib.)	27- 3-90	Mackay	ingetrokken	
4	10- 6-89 verlagen accijns en invoerrechten zout (2)	Bahlman (rk)	1- 3-92	Mackay	ingetrokken	
5	25- 6-89 voorz. in kwijnende toestand landb. (1)	Bahlman (rk)	1- 3-92	Mackay	ingetrokken	
6	19-11-89 herz. wet op zeevis- serij 21-6-81 (11)	Reekers (rk)	14- 6-90	Mackay	wet 14-6-90	2e: 19-3-90: 69-19
7	3- 6-90 uitbr.recht v. ont- eigening ten alg. nutte door gem.best (3)	Van Houten (lib)	7- 9-91	Mackay	stbl. 95 ingetrokken	1e: 8-5-90: 34-10
8	3- 5-92 instelling kamers van arbeid en nijverheid (2)	Pyttersen (lib)	1895	v. Tienhoven	ingetrokken	
9	3- 5-92 idem (2)	Schimmelpenninck v. d. Oye (ch)	22- 9-93	v. Tienhoven	ingetrokken	laatste bericht: besluit herv. werkzaamheden
10	15- 7-92 wijz. wet op de schutterijen (5)	J. H. Donner (ar)	9- 3-93	v. Tienhoven	ingetrokken	
11	14-11-93 homologatie van akkoord buiten faillietverkl. (3)	Levy (lib)	1894	v. Tienhoven	ingetrokken	wegens overlijden indiener
12	21-11-93 wijziging kiesrecht (7)	Hintzen (lib)	23-12-93	v. Tienhoven	ingetrokken	2e: 28-6-95: 63-10
13	25- 9-94 wijz. Faillissementswet 30-9-93 (3)	Pijnappel (lib)	6- 9-95	Roëll	wet 6-9-95 stbl. 155	1e: 18-7-95: alg. st.
14	16-11-94 wijz. art. 54 bis L.O. wet (4)	De Savorin Lohman (ch)	13- 9-95	Roëll	wet 13-9-95 stbl. 159	2e: 11-6-95: 41-34 1e: 19-7-95: 25-18

no.	ingediend voorstel	voorsteller(s)	def. besliss.	kabinet	resultaat	bijzonderheden
15	10- 9-95 wijz. art. 71 Prov. Wet en art. 39 Gem. Wet (eet) (3)	Gerritsen (lib)	28- 5-96	Roëll	wet 28-5-96 stbl. 88	2e: 10-3-96: 44-27 1e: 14-4-96: 24-17
16	23- 6-93 wijz. Wetb. Burg. Rechtsvordering (3)	Hartogh (lib)	7- 7-96	Roëll	wet 7-7-96 stbl. 103	2e: 5-4-95: z.h.st. 1e: 18-1-96: 24-13
17	17- 9-96 wijz. wet schutterijen (5)	Bahlman (rk)	3- 3-97	Roëll	ingetrokken	laatste ber.: inst.cie v. rapporteurs; indiener overleden
18	16- 2-97 teggangaan overmatige arbeid in brood fabr. (1)	Pyttersen (lib)	20- 9-1900	Roëll	ingetrokken	laatste ber.: besl. herv. werkzaamheden
19	23- 9-98 wijz. 18e titel Wetb. v. Strafvord. (3)	Harte v. Tecklen- burg (rk), de Sav. Lohman (ch), Har- togh (lib)	14- 7-99	Pierson	wet 14-7-99 stbl. 159	2e: 8-3-99: z.h.st. 1e: 17-5-99: 43-1
20	30- 4-02 aanvulling Militiewet 1901 (5)	De Sav. Lohman (ch), Kolkman (rk), Heemskerk (ar)	20- 6-02	Kuyper	wet 20-6-02 stbl. 119	2e: 27-5-02: 86-2 1e: 5-6-02: 30-5
21	24- 2-03 herziening Grondwet: kiesrecht (7)	Drucker (vdb)	22-12-16	Kuyper	ingetrokken	
22	26- 5-03 wijz. Wetb. Burg Rechts vord.: getuigenverh. (3)	v. Raalte (vdb) Fock (lib), Lucas- se (ar), v. Nispen tot Sev (rk)	14- 2-05	Kuyper	wet 14-2-05 stbl. 71	2e: 2-6-04: z.h.st. 1e: 28-12-04: 35-6
23	17- 9-03 herziening Grondwet: kiesrecht (7)	Troelstra (soc)	22-12-16	Kuyper	ingetrokken	
24	11- 3-08 t.a.v. mijnontginning (2)	Van Kol (soc)	1909	Heemskerk	ingetrokken	aftreden indiener

no.	ingediend voorstel	voorstellers(s)	def. besliss. kabinet	resultaat	bijzonderheden
25	20- 5-10 reg. bevoegd. akten van v. d. Molen (ar), De Geer (ch)	18- 8-10 Heemskerk	wet 18-8-10 stbl. 260	2e: 23-6-10: z.h.st. 1e: 12-7-10: z.h.st.	
26	21- 9-10 wijz. Wetb. v. straf. (3)	v. Hamel (lib), Limburg (vdb)	1912 Heemskerk	ingetrokken	
27	20- 9-11 bescherming v. d. arbeid (1)	Schaper (soc)	1-10-18 Heemskerk	ingetrokken	laatste ber.: besluit herv. werkzaamheden
28	20- 9-11 wijz. Leerplichtwet (8-jarige l.pl.) (4)	Ter Laan (soc)	20- 4-21 Heemskerk	ingetrokken	
29	29- 2-12 wijz. Burg. Wetb. (3)	Helsingen (soc)	22- 9-21 Heemskerk	ingetrokken	laatste ber.: besluit herv. werkzaamheden
30	5- 7-12 beperking zondagsarbeid (8)	Aalberse (rk), De Geer (ch), v. d. V. v. Zijp (ar)	16-10-18 Heemskerk	ingetrokken	
31	11- 4-13 wijz. Kieswet (verl. opening stembureaus) (7)	Vliegen (soc)	14- 5-13 Heemskerk	verworpen 2e	2e: 14-5-13: 34-26
32	9- 3-14 aanv. Wetb. v. straf.: bestr. oneerl. conc. (3)	Aalberse (rk)	2- 8-15 Cort v. d. L.	wet 2-8-15 stbl. 365	2e: 29-4-15: 67-6 1e: 17-6-15: z.h.st.
33	3- 9-14 reg. aanleg, uitbr. en expl. zeehavens (11)	v. d. Molen (ar)	18- 9-24 Cort v. d. L.	ingetrokken	
34	9- 9-14 voorkomen gedw. ongewenste ontr. woningen (1)	Mendels (soc)	4-12-14 Cort v. d. L.	verworpen 2e	2e: 4-12-14: 37-14
35	7- 5-15 bevordering ontslag etc. mil. off. landm. (5)	Eiland (lib)	9-11-15 Cort v. d. L.	ingetrokken	
36	25- 1-16 heff. buitengew. belasting Bos (vdb) dekking oorl. uitg. (2)	heff. buitengew. belasting Bos (vdb)	27- 6-16 Cort v. d. L.	verworpen 2e	2e: 27-6-16: 38-21

no.	ingediend voorstel	voorsteller(s)	def. besliss. kabinet	resultaat	bijzonderheden
37	18- 7-17 wijz. wet H.O. (na. h.b.s. toelaten tot univ. (4)	Limburg (vdb), Albarde (soc), Bongaerts (rk), de Sav. Lohman (ch)	7-11-17 Cort v. d. L.	wet 7-11-17 stbl. 616	2e: 26-7-17: z.h.st. 1e: 31-8-17: z.h.st.
38	18- 7-17 wijz. L.O.-Wet (onderw. jaarwedden) (4)	Marchant (vdb), De Meester (lib), Troelstra (soc)	20-11-17 Cort v. d. L.	sanctie onthouden	2e: 26-7-17: 48-6 1e: 31-8-17: z.h.st. Brief min. Binn. Z. d.d. 20-11-17;
39	16- 1-18 wijz. Wet L.O. (4)	De Sav. Lohman (ch), v. d. V. v. Zijp (ar)	15- 5-18 Cort v. d. L.	verworpen 2e	2e: 15-5-18: 45-36
40	29- 1-18 premievrij staatspensioen (1)	Marchant (vdb), Duys (soc), De Muralt (lib)	19- 7-18 Cort v. d. L.	verworpen 1e	2e: 14-5-18: 41-36 1e: 19-7-18: 26-19
41	1- 5-18 Crisis Enquete Wet (onderz. naar wijze bevoorrading Ned. in W.O. I) (10)	Marchant (vdb), De Sav. Lohman (ch), Nolens (rk), Troelstra (soc), Visser v. IJzendoorn (lib), v. d. V. v. Zijp (ar)	11-10-18 Cort v. d. L.	wet 11-10-18 stbl. 559	2e: 29-5-18: 51-13 1e: 19-7-18: z.h.st.
42	1-10-18 wijziging Kieswet (vrouwen kiesrecht) (7)	Marchant (vdb)	9- 8-19 1e R. de B.	wet 9-8-19 stbl. 536	2e: 9-5-18: 64-10 1e: 10-7-19: 34-5
43	27-11-18 wijz. B.W. (erfopvolging en legitieme portie) (3)	Treub (lib), De Boissonjé (econ.b) Wijk (verb. dem. weermacht)	19-10-22 1e R. de B.	ingetrokken	

<i>no.</i>	<i>ingediend voorstel</i>	<i>voorsteller(s)</i>	<i>def. besliss.</i>	<i>kabinet</i>	<i>resultaat</i>	<i>bijzonderheden</i>
44	18-9-19 heffing buitengew. belasting, ter dekking oorlog-uitg. (2)	Marchant (vdb)	22- 4-22	1e R. de B.	verworpen 2e	2e: 22-4-21: 41-19
45	18-11-19 wijz. Drankwet (plaatselijke keuze) (8)	Rutgers (ar), v. Beresteyn (vdb), Ter Laan (soc), Bakker (ch), Bult (rk)	17- 2-22	1e R. de B.	verworpen 1e	2e: 21-4-21: 39-29 1e: 17-2-22: 18-17
46	9-10-20 wijz. Crisis Enquete Wet (n.a.v. no 41) (10)	v. Beresteyn (vdb), Nolens (rk), Troelstra (soc), Rutgers (ar), Rink (lib), de Sav. Lohman (ch)	25- 1-21	1e R. de B.	wet 25-1-21 stbl. 41	2e: 5-11-20: z.h.st. 1e: 29-12-20: z.h.st.
47	10-12-20 maatr. tegen te zware gemeentelijke bel. druk (2)	De Geer (ch), v. d. Tempel (ch), Treub (lib)	29- 8-21	1e R. de B.	ingetrokken	
48	7- 4-21 verstrekken vergoeding uit staatskas aan gepens. etc. (1)	Ketelaar (vdb)	27- 7-21	1e R. de B.	verworpen 1e	2e: 7-6-21: z.h.st. 1e: 27-7-21: 16-15
49	16- 6-21 voorkomen inlijving voorl. vrijgest. dienstpl. (5)	Bomans (rk)	9- 9-21	1e R. de B.	wet 9-9-21 stbl. 1051	2e: 12-7-21: 72-9 1e: 28-7-21: 21-8
50	18-10-21 afschaffing zomertijd (9)	Deckers (rk), Van Rappard (lib), Colijn (ar), Schaper (soc), Teenstra (vdb), Bakker (ch)	15- 3-22	1e R. de B.	verworpen 2e	2e: 15-3-22: 34-31
51	18-10-21 afschaffing zomertijd (9)	Braat (Platt.b)	15- 3-22	1e R. de B.	verworpen 2e	2e: 15-3-22: 38-25

<i>no.</i>	<i>ingediend voorstel</i>	<i>voorsteller(s)</i>	<i>def. besliss.</i>	<i>kabinet</i>	<i>resultaat</i>	<i>bijzonderheden</i>
52	17- 1-22 wijz. L.O. Wet (4)	Rutgers (ar)	12- 5-22	1e R. de B.	verworpen 2e	2e: 12-5-22: 45-40
53	1- 2-22 aanvulling wet H.O. (4)	De Kanter (lib)	10- 7-22	1e R. de B.	wet 10-7-22 stbl. 443	2e: 9-5-22: 55-16 1e: 17-5-22: z.h.st.
54	16- 2-22 wijz. Kieswet (stemmen in andere gemeenten) (7)	Albarda (soc)	8- 5-22	1e R. de B.	wet 8-5-22 stbl. 278	2e: 15-3-22: 39-29 1e: 20-4-22: 26-4
55	31- 3-22 wijz. Registratiewet (1)	Duys (soc)	20- 3-23	1e R. de B.	ingetrokken	
56	7- 4-22 instellen invoerverb. (2)	Fleskens (rk)	20- 2-23	1e R. de B.	ingetrokken	
57	26- 4-22 wijz. Grondwet (afschaffen Eerste Kamer) (6)	Troelstra (soc)	4- 5-22	1e R. de B.	verworpen 2e	2e: 4-5-22: 60-29
58	24-10-22 afschaffen zomertijd (9)	Braat (platt. b)	19- 4-23	2e R. de B.	verworpen 1e	2e: 1-3-23: 49-35 1e: 19-4-23: 35-9
59	24-10-22 aanv. Invalideitswet (1)	Sannes (soc)	30- 8-23	2e R. de B.	wet 30-8-23 stbl. 427	2e: 19-4-23: 59-10 1e: 27-6-23: z.h.st.
60	14- 1-23 tijdel. bep. invoer schoenwerk (1)	Fleskens (rk)	29-12-23	2e R. de B.	wet 29-12-23 stbl. 561	2e: 11-12-23: 45-33 1e: 17-12-23: 22-17
61	1- 3-23 wijz. Drankwet (pl. keuze) (8)	Rutgers (ar), Bakker (lib), v. Gijn (lib), Ter Laan (soc)	22- 1-25	2e R. de B.	verworpen 1e	2e: 17-6-24: 44-30 1e: 22-1-25: 28-20
62	1- 6-23 aanv. Pensioenwet (1)	mevr. Bakker—Nort (vdb)	29- 6-23	2e R. de B.	verworpen 1e	2e: 27-6-23: 44-38 1e: 29-6-23: 17-10
63	14-11-23 reg. verk. 2e kamer (7)	meij. v. Dorp (lib)	3- 3-25	2e R. de B.	ingetrokken	
64	30- 1-24 afschaffing zomertijd (9)	Braat (platt.b)	13- 3-24	2e R. de B.	verworpen 2e	2e: 13-3-24: 68-9
65	5- 2-24 afschaffing zomertijd (9)	Staalman (lib)	10- 3-25	2e R. de B.	ingetrokken	
66	18- 3-24 onderzoek naar verschillen in textielind. (10)	Albarda (soc)	8- 4-24	2e R. de B.	verworpen 2e	2e: 8-4-24: 59-23
67	21- 4-24 afschaffing zomertijd (9)	Braat (platt.b)	30-12-25	2e R. de B.	ingetrokken	

no.	ingediend voorstel	voorsteller(s)	def. besliss. kabinet	resultaat	bijzonderheden
68	19- 6-24 onderz. samenwerkingsvormen ondern. (10)	v. d. Waerden (soc)	17- 3-25 2e R. de B.	verworpen 2e	2e: 17-3-25: 27-30
69	2- 3-25 vaststellen Ontwapeningswet (5)	Ter Laan (soc)	8- 3-27 2e R. de B.	ingetrokken	
70	3- 4-25 afschaffing zomertijd (9)	v. d. Waerden (soc)	11-12-25 2e R. de B.	verworpen 2e	2e: 11-12-25: 50-27
71	21- 4-25 aanv. wet L.O. (onderwijs Frans) (4)	meij. Westerman (soc)	24- 6-25 2e R. de B.	verworpen 1e	2e: 19-5-25: 35-32 1e: 24-6-25: 21-15
72	28- 4-25 wijz. Kieswet (7)	Dresselhuys (lib)	25- 7-27 2e R. de B.	ingetrokken	
73	18-11-26 afschaffing zomertijd (9)	Braat (platt.b)	1- 3-29 De Geer	verworpen 2e	2e: 1-3-29: 63-1
74	24- 2-27 inst. onderz. naar oorzaken onlusten Ned. Indië door Volksraad (10)	Cramer (soc)	29- 9-27 De Geer	ingetrokken	
75	21-11-27 leerplichtverl.: 7e leerj. (4)	Albarda (soc)	14-12-27 De Geer	verworpen 2e	2e: 14-12-27: 52-39
76	23-11-27 wijz. leerl. schaal L.O. (4)	Zijlstra (ar)	24-10-28 De Geer	sanctie onthouden	2e: 14-3-28: 49-28 1e: 20-6-28: 27-10 Brief dir. kab. Koningin ingekomen 24-10-28
77	15- 3-28 wijz. Tariefwet: invoerrecht klompen gelijk aan schoenen (1)	Fleskens (rk), Smeenk (ar)	21- 9-28 De Geer	wet 21-9-28 stbl. 381	2e: 13-6-28: 45-34 1e: 12-7-28: 21-16
78	1- 3-29 tijdelijke steun beetwortelind. (1)	v. d. Heuvel (ar), Kortenhorst (rk), Weitkamp (ch), Bierema (lib)	31-11-29 De Geer	verworpen 1e	2e: 18-4-29: 47-43 1e: 31-11-29: 28-19
79	1- 5-29 wett. reg. geldschieters bedrijf (3)	v. d. Bergh (soc)	28- 1-32 De Geer	wet 28-1-32 stbl. 19	2e: 4-6-31: z.h.st. 1e: 15-10-31: z.h.st.

no.	ingediend voorstel	voorsteller(s)	def. besliss. kabinet	resultaat	bijzonderheden
80	2- 5-29 wijz. Zuiderzeesteunwet (1)	Duys (soc)	17- 5-29 De Geer	verworpen 2e	2e: 17-5-29: 60-20
81	6- 5-30 regl. pachcommissies (11)	De Visser (cp)	31-10-30 3e R. de B.	verworpen 2e	2e: 31-10-30: 83-2
82	23-10-30 aanv. Registratiewet (1)	F. Vos Azn (rk)	22- 5-31 3e R. de B.	ingetrokken	
83	26- 3-31 best. nadelige gev. econ. crisis voor arbeiders (1)	Wijnkoop (cp)	3- 6-32 3e R. de B.	ingetrokken	
84	26- 3-31 wijz. wet op Notarisambt (3)	mevr. Bakker—Nort (vdb)	23- 9-37 3e R. de B.	ingetrokken	
85	18-12-32 wijz. Grondwet (oorlog verklaren) (6)	Albarda (soc)	5- 8-36 3e R. de B.	ingetrokken	
86	9- 2-32 regeling vrijw. opk. dienstpl. en res. pers. (5)	Albarda (soc)	10- 2-37 3e R. de B.	ingetrokken	
87	16- 2-32 maatr. t.a.v. lopende pachtovereenk. (Crisispachtw.) (1)	Ebels (vdb)	17- 6-32 3e R. de B.	wet 17-6-32 stbl. 301	2e: 20-4-32: 73-1 1e: 3-6-32: z.h.st.
88	19- 2-32 verbod. part. gewapende corpsen (5)	Albarda (soc)	5-12-35 3e R. de B.	ingetrokken	
89	25- 2-32 regeling pachtcies (11)	v. d. Sluis (soc)	24- 6-32 3e R. de B.	ingetrokken	
90	26- 2-32 voorkomen dadelijke uitwinning i.v.m. econ. crisis (1)	v. d. Bergh (soc)	23- 9-37 3e R. de B.	ingetrokken	
91	10-11-32 wijz. bep. Winkelsluitingswet (2)	H. J. Vos (lib)	23- 9-37 3e R. de B.	ingetrokken	
92	29-11-32 afschaffing zomertijd (9)	v. d. Heuvel (ar), Bakker (ch)	21-11-34 3e R. de B.	ingetrokken	
93	31- 1-33 wijz. wet Staatsloterij (3)	Ter Laan (soc)	16-11-34 3e R. de B.	verworpen 2e	2e: 16-11-34: 49-20
94	31- 1-33 wijz. Leerplichtwet (4)	Ter Laan (soc)	24-11-36 3e R. de B.	verworpen 2e	2e: 24-11-36: 58-25

no.	ingediend voorstel	voorsteller(s)	def. besliss. kabinet	resultaat	bijzonderheden
95	12- 5-33 wijz. Kieswet (7)	De Visser (cp)	3e R. de B.	verworpen 2e	2e: 13-10-33; 38-19
96	18-10-34 verlenen amnestie (11)	Roestam Effendi (cp)	2e Colijn	ingetrokken	
97	18-10-38 verl. motorrijtuigenbel. (2)	Marchant et d' Ansembourg (nsb)	4e Colijn	verworpen 2e	2e: 1-3-39; 81-3
98	25- 4-39 verbod pol. verg. zondags (8)	Marchant et d' Ansembourg (nsb)	4e Colijn	ingetrokken	laatste ber.: herv. werkzaamheden
99	3-12-47 wijz. Enquetewet (10)	Enquetecie Reg. Beleid 40-45	Beel	verworpen 1e	2e: 19-12-47; 49-13 st. 658 1e: 21-1-48; 27-15
100	4- 5-48 aanv. Grondwet: overgang grondwettelijke bevoegdheden (6)	Romme (rk), v. d. G. v. Naters (soc), Tilanus (ch), Bierema (lib), Schouten (ar)	Beel	wet 28-5-48 stbl. 1 210	2e: 14-5-48; 61-0; st. 814 1e: 26-5-48; 33-3
101	6- 5-52 voorz. tot instandhouden vrede (5)	Stokvis (cp)	2e Drees	ingetrokken	afgevoerd 18-9-58; st. 2567
102	10- 2-56 wijz. G.W.: afr. kamerleden (6)	Oud (lib), Burger (soc), Fens (rk), Schouten (ar), Tilanus (ch) idem	3e Drees	ingetrokken	2e: 22-3-56; z.h.st.; st. 4248 1e: 2-5-56: teruggestuurd
103	26- 4-56 wijz. G.W.: afr. kamerleden (6)	idem	3e Drees	wet 4-5-56 stbl. 210	2e: 27-4-56; z.h.st.; st. 4330
104	15- 3-62 verlengen Wet Vervreemding landb. gronden (11)	Vondeling (soc)	De Quay	verworpen 2e	1e: 2-5-56; 21-12 2e: 12-7-62; 83-61; st. 6656
105	17- 3-64 onr. goederen onder Prijzenwet (2)	Vondeling (soc)	Marijnen	ingetrokken	afgevoerd 27-4-65; st. 7586

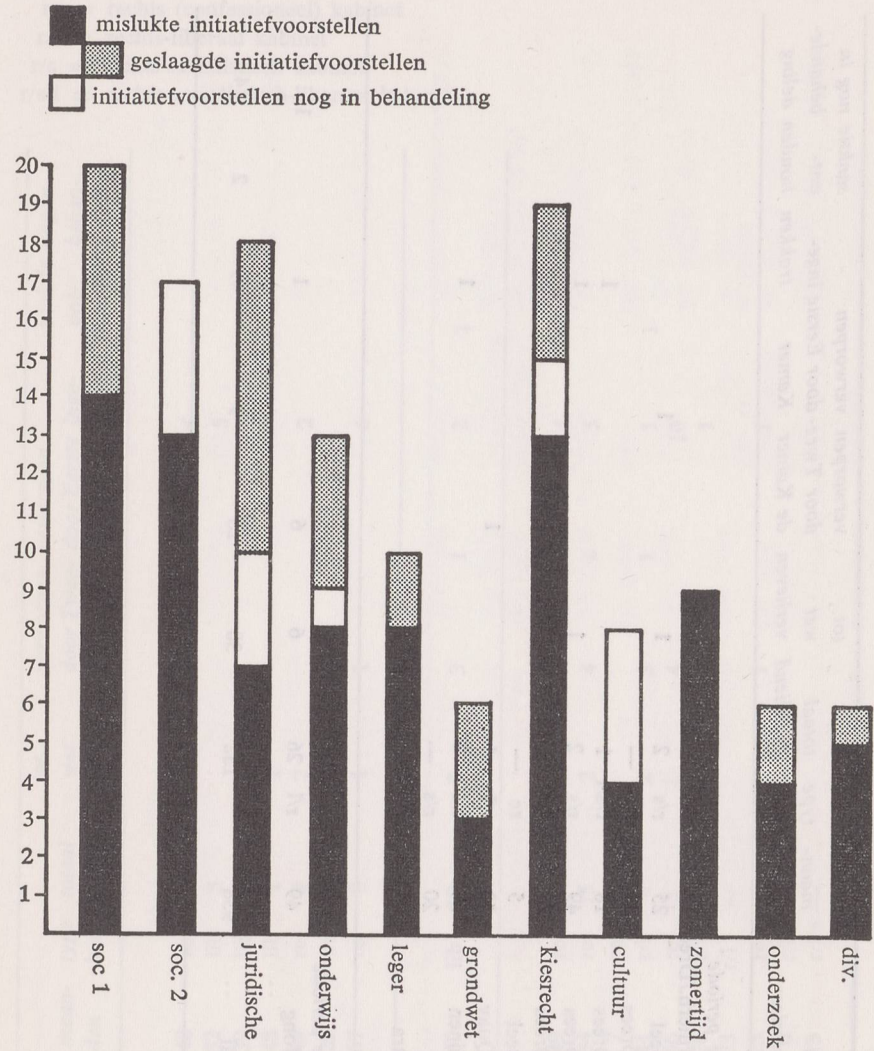
no.	ingediend voorstel	voorsteller(s)	def. besliss. kabinet	resultaat	bijzonderheden
106	17- 3-64 verbieden uitloven strijkgeld verk. onr. goed (3)	Peschar (soc)	Marijnen	n.i.b.	stuk no 7587
107	10- 5-67 wijz. Waterstaatswet (3)	Van Rossum (sgp)	De Jong	wet 4-10-68 stbl. 522	2e: 14-5-68; z.h.st.; st. 9124 1e: 2-7-68; z.h.st.
108	11-12-67 verk. n.w. gem. Groningen (7)	mej. Goudsmit (d66)	De Jong	verworpen 2e	2e: 5-3-68; 73-38; st. 9428
109	7- 2-68 wijz. Succeswet (2)	Verlaan (bp)	De Jong	verworpen 2e	2e: 6-5-69; 103-17; st. 9484
110	3-10-68 wijz. Wegenverkeerswet (3)	mej. Goudsmit (d66)	De Jong	n.i.b.	v.v. 22-4-60; st. 9853
111	27- 2-69 wijz. Onteigeningswet (3)	v. d. Bergh (soc)	De Jong	n.i.b.	v.v. 10-4-70; st. 10036
112	17- 6-69 wijz. Huurwet (1)	v. d. Doel (soc)	De Jong	wet 69-70 stbl. 530	2e: 11-9-69; z.h.st.; st. 10170 1e: 7-10-69; z.h.st.
113	30- 6-69 wijz. B.W., Ziektewet, WAO, WW overlijdensuitkering nagelaten be- trekk. werknemers (1)	Boot (kvp)	De Jong	wet 69-70 stbl. 420	2e: 5-3-70; z.h.st.; st. 10196 1e: 12-5-70; z.h.st.
114	11- 9-69 wijz. Gem. wet: onver- enigbare betrekk.: onderw.-gem. r.l. (7)	Laban (soc)	De Jong	verworpen 2e	2e: 24-2-70; b.z.e.o.; st. 10257
115	20-10-69 wijz. Gem. wet: recht van aanbeveling gem.r. v. burg. (7)	Van Thijn (soc)	De Jong	verworpen 2e	2e: 18-6-70; b.z.e.o.; st. 10361
116	20-10-69 wijz. Prov. wet: recht van aanbeveling P.S. v.C.v.d.K (7)	v. Franssen (soc)	De Jong	verworpen 2e	2e: 18-6-70; b.z.e.o.; st. 10362

no.	ingediend voorstel	voorsteller(s)	def. besliss.	kabinet	resultaat	bijzonderheden
117	17-12-69 wijz. Successiewet (2)	Vondeling (soc)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	v.v.: 28-4-70; st. 10470
118	10- 3-70 wijz. G.W.: verlagen kiesger. leeftijd (7)	v. Thijn (soc), Aerden (ppr), Goudsmit (d66), Wiebenga (psp), Vondeling (soc)	23- 2-71	De Jong	aangenomen door S.G.	2e: 19-1-71: z.h.st.; st. 10579 1e: 23-2-71: z.h.st.
119	1- 6-70 wijz. Wet Kap. uitg.	Westerterp (kvp)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	v.v.: 18-11-70; st. 10679
120	10- 6-70 Publ. R. Lichamen (2) reg. aanwijzing Ned. afg. n. Eur. parl. op basis alg. verk. (7)	Westerterp (kvp)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	e.v.: 26-4-71; st. 10696
121	25- 6-70 wijz. Wetb. v. Strafr.: zwangerschapsonder- breking (8)	Lamberts (soc)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	m.v.t.: 25-6-70; st. 10719
122	25- 8-70 wijz. Mijnw. Cont. Plat (2)	Oele (soc)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	m.v.t.: 25-8-70; st. 10786
123	8- 9-70 wijz. Kieswet: volmacht (7)	mej. Haars (ch)	23- 2-71	De Jong	aangenomen door S.G.	2e: 20-1-71: z.h.st.; st. 10806 1e: 23-2-71: 48-16 v.v.: 30-10-70; st. 10906
124	15- 9-70 wijz. Wet op Loon- vorming: art. 8 vervallen (2)	Nypels (d66)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	
125	28-10-70 wijz. Kieswet: kies- drempel (7)	Kolfschoten (kvp)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	v.v.: 14-1-71; st. 10985
126	29-10-70 wijz. G.W.: invloed kiesers op kab. vorming (7)	v. Thijn (soc), Goudsmit (d66), Aerden (ppr)	18- 2-71	De Jong	ingetrokken	st. 10993
127	13-11-70 afsch. filmkeuring volw. (8)	Visser (d66), Voogd (soc)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	v.v.: 24-3-71; st. 11021

no.	ingediend voorstel	voorsteller(s)	def. besliss.	kabinet	resultaat	bijzonderheden
128	17-12-70 wijz. Omroepwet (8)	Visser (d66)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	m.v.t.: 17-12-70; st. 11080
129	6- 1-70 wijz. G.W.: vervr. Prinjesdag (6)	Westerterp (rk), v. Thijn (soc), De Boo (ch), v. Mierlo ((d66), Boersma (ar), Wiegel (vvd)	10- 3-71	De Jong	aangenomen door S.G.	2e: 16-2-71: b.z.e.o.; st. 11088
130	26- 1-71 wijz. wet Voortg. Ond. (4)	Schuring (ch)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	1e: 10-3-71: 40-14 nota d.d. 9-3-71; st. 11111
131	28- 1-71 wijz. Omroepwet (8)	Brautigam (soc)	n.i.b.	De Jong	n.i.b.	nota d.d. 29-3-71; st. 11120
132	4- 3-71 wijz. G.W.: verlaging leeftijd passief kiesrecht (7)	Wiegel (vvd)	9- 3-71	De Jong	verworpen 2e	2e: 9-3-71: 42-39; st. 11178

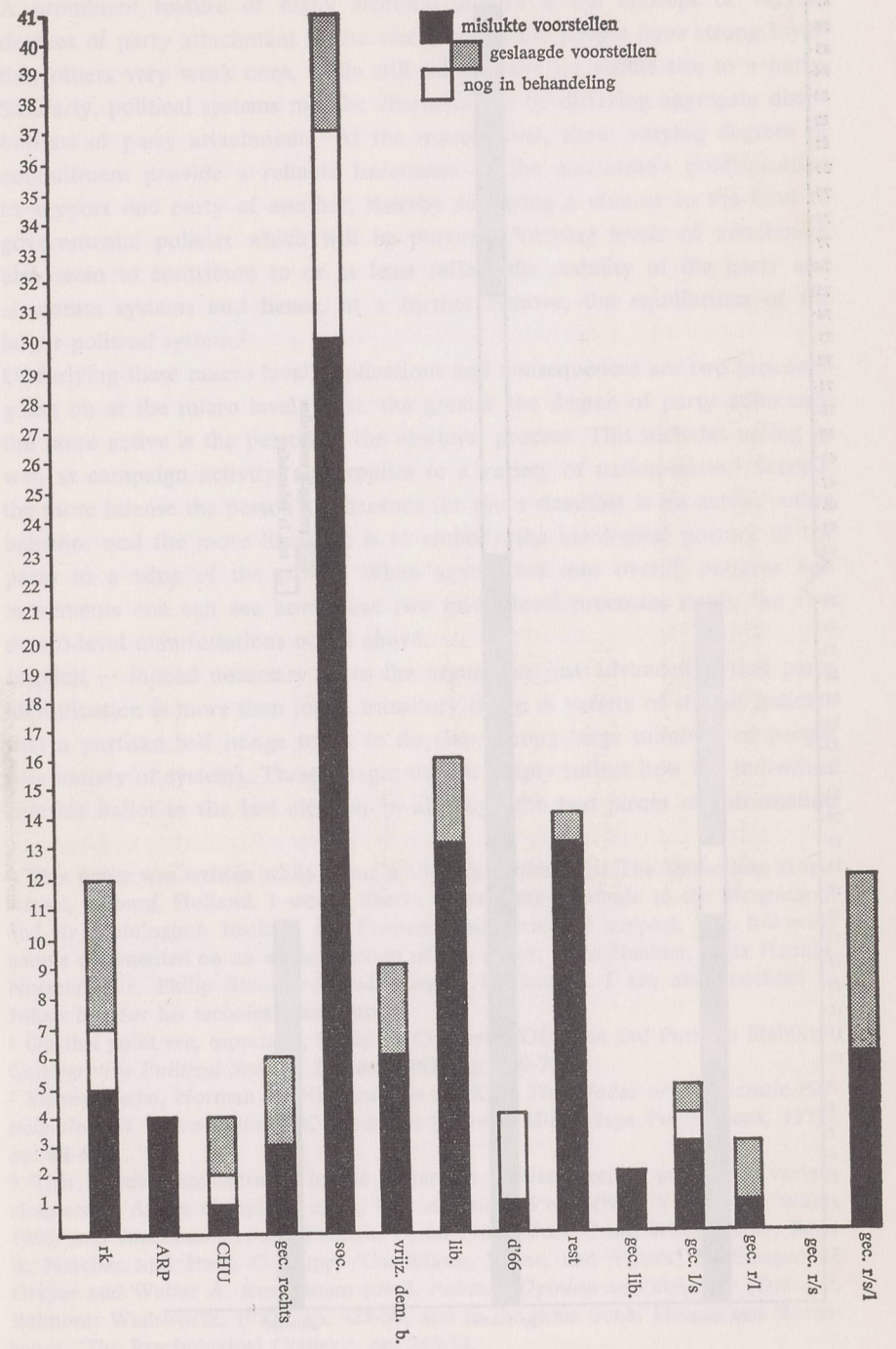
Bijlage III

Staafdiagram van geslaagde en mislukte initiatiefvoorstellen uitgesplitst naar onderwerp (zie ook noot 39)

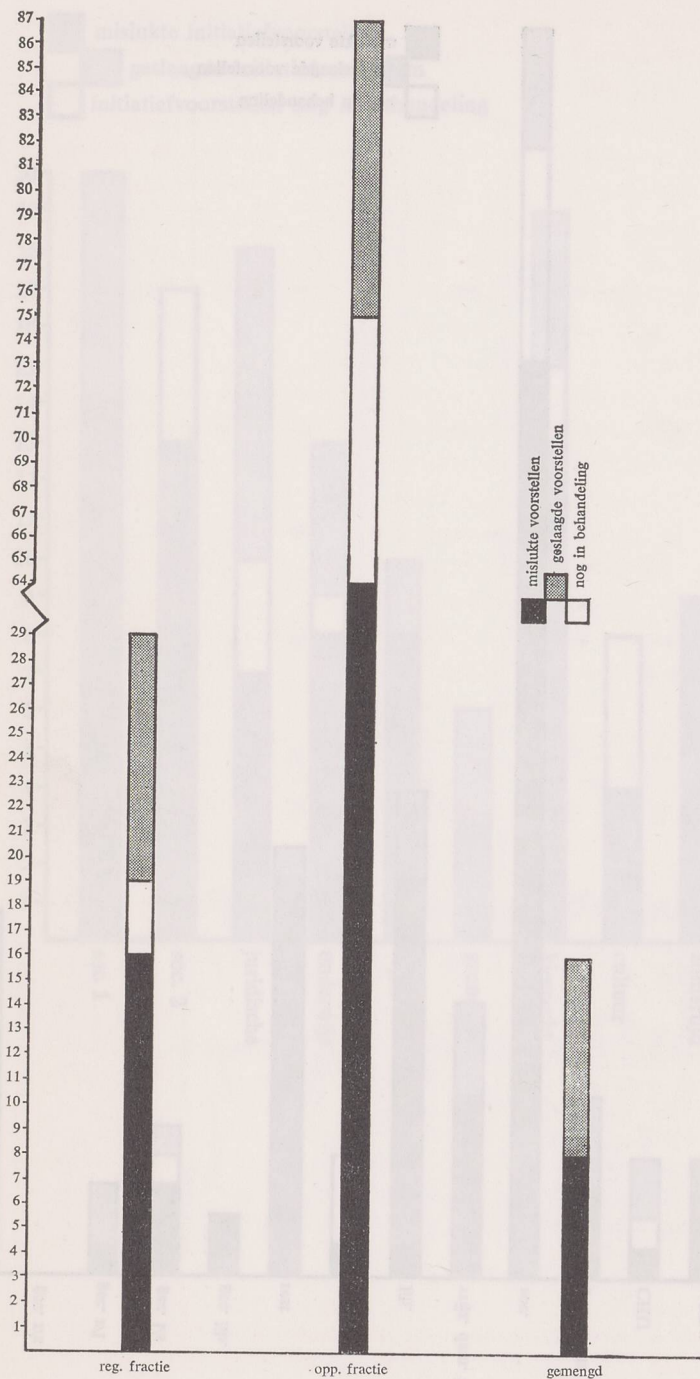
Bijlage IV

Staafdiagram van geslaagde en mislukte initiatiefvoorstellen uitgesplitst naar partij van de indiener

Bijlage V

Chronologische staafdiagram van de aantallen geslaagde en mislukte initiatiefvoorstellen van wet van april 1888 tot april 1971 per kabinetsperiode

Partisan Commitment and Electoral Behavior in The Netherlands
by M. Kent Jennings

A prominent feature of many electoral studies is the concept of varying degrees of party attachment in the electorate. Some people have strong loyalties, others very weak ones, while still others have no visible ties to a party. Similarly, political systems may be characterized by differing aggregate distributions of party attachments. At the macro level, these varying degrees of commitment provide a reliable barometer of the electorate's predisposition to support one party of another, thereby supplying a clue as to the kind of governmental policies which will be pursued. Varying levels of attachment also seem to contribute to or at least reflect the stability of the party and electorate systems and hence, at a further remove, the equilibrium of the larger political system.¹

Underlying these macro level implications and consequences are two processes going on at the micro level. First, the greater the degree of party adherence the more active is the person in the electoral process. This includes voting as well as campaign activity, and applies to a variety of nation-states.² Second, the more intense the person's adherence the more steadfast is his actual voting behavior and the more likely he is to embody the ideological posture of the party or a wing of the party.³ When aggregated into overall patterns and movements one can see how these two micro-level processes imply the two macro-level manifestations noted above.

Implicit — indeed necessary — to the arguments just advanced is that party identification is more than just a transitory thing. A variety of studies indicate that a partisan self image tends to develop among large numbers of people in a variety of systems. These images do not simply reflect how the individual cast his ballot in the last election — although the two pieces of information

* This paper was written while I was a Visiting Professor at The Katholieke Hogeschool, Tilburg, Holland. I would like to express my gratitude to the Hogeschool and its Sociologisch Instituut for financial and personnel support. The following people commented on an earlier version of this paper: Hans Daalder, Felix Heunks, Norman Nie, Philip Stouthard, and Jacques Thomassen. I am also indebted to Johan Bos for his technical assistance.

¹ On this point see, especially, Philip E. Converse, 'Of Time and Partisan Stability', *Comparative Political Studies*, 2 (July, 1969), pp. 140-71.

² Sidney Verba, Norman H. Nie, and Jae-On Kim, *The Modes of Democratic Participation: A Cross-National Comparison* (Beverly Hills: Sage Publications, 1971), pp. 48-49.

³ This is best demonstrated in the American studies. See, in particular, various chapters in Angus Campbell, et al., *The American Voter* (New York: John Wiley, 1960) and *Elections and the Political Order* (New York: John Wiley, 1966); Peter B. Natchez and Irwin C. Bupp, 'Candidates, Issues, and Voters', in Edward C. Dreyer and Walter A. Rosenbaum (eds.), *Political Opinion and Behavior* (2nd. ed., Belmont: Wadsworth, 1970), pp. 427-50; and in the same book, Dreyer and Rosenbaum, 'The Psychological Context', pp. 243-53.